

سروده های ترکی مولانا

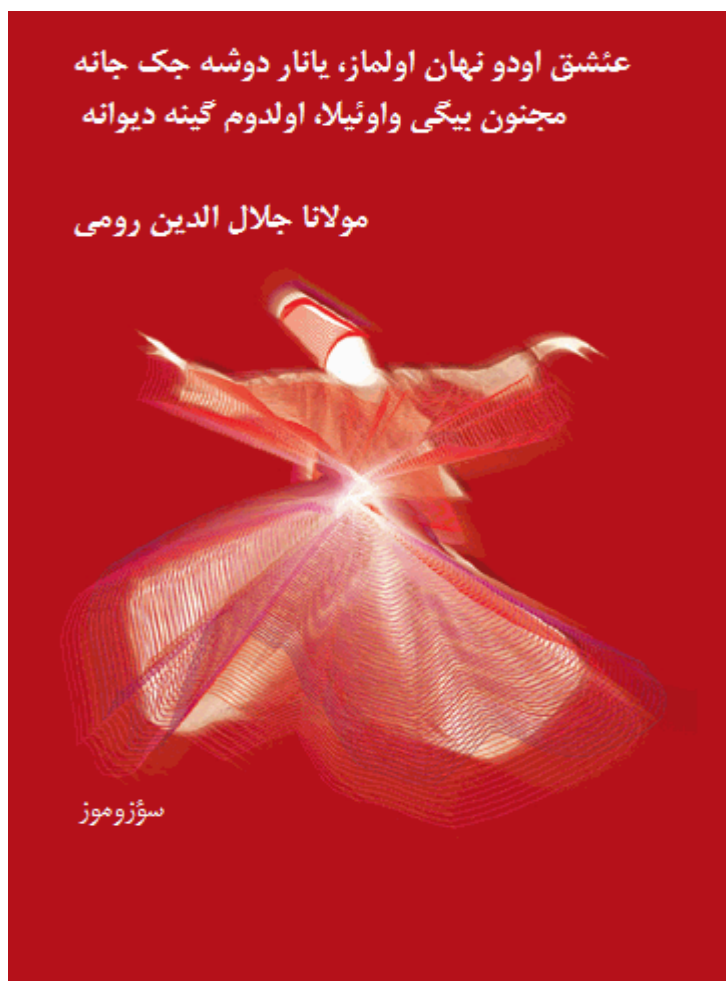
و نقدی بر کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی"

مهران بهاری

۲۷ کُچ آبی، ۲۰۰۵ - تویوق ایلی

گُزدن گنجیریلمه ایلا یگونو: ۲۰۰۸

بخش اول:

- روش سۆزوموز در ثبت اشعار ترکی مولانا- ص ۳
- متن تصحیح شده اشعار ترکی مولانا - ص ۵
- نقدی بر کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی"- ص ۱۸
- شماری از اغلاط و اشتباهات- ص ۲۰
- شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا- ص ۲۸
- لغتنامه- ص ۵۶

بخش دوم:

- مولانای ترکی سرا- ص ۵۹
- آزربایجانیان پیرامون مولانا- ص ۵۹
- زبان مولانا و آثار یونانی اش- ص ۶۰
- یادگارهای ترکی مولانا- ص ۶۱
- دیوان کبیر ترکی- ص ۶۳
- مولانا از نخستین شاعران ترکیسرا در غرب آسیا- ص ۶۵
- در قرن سیزده، زبان بلخ موطن مولانا، ترکی خراسانی بوده است- ص ۶۵
- لهجه های خراسانی زبان ترکی- ص ۶۷
- ادبیات ترکی خراسانی- ص ۶۷

روش سؤزوموز در ثبت اشعار ترکی مولانا

۱- شعرها را طبق قرائت "شرف الدین یالت کایا" و بر اساس بازخوانی و تصحیح خود آورده ام.
Şerefettin Yalrkaya, Mevlana'da Türkçe kelimeler ve şiirler, Türkiyat Mecmuası, 1934, cilt IV, s 111-167.

۲- همه اشعار و کلمات ترکی با اورتوقرافی فونئتیکی سؤزوموز و بر اساس قانون هماهنگی اصوات نوشته شده اند.

۳- خصوصیات گرامری اشعار عینا حفظ شده است.

۴- در ثبت اشعار، صرف زمان حال اول شخص مفرد را -همانگونه که در لهجه های معاصر شمالی و شرقی ترکی خراسانی نیز مرسوم است- با پسوند -مهن (mən) و به شکل سئوهرمهن، دیلهرمهن، گزهرمهن و حفظ کرده ام. معادل این قالب در لهجه های معاصر آذربایجانی (شامل سونقور و قشقائی) و لهجه های غربی، جنوبی و جنوب غربی گروه لهجه های خراسانی زبان ترکی، با پسوند -هم، -ام (əm, am) و به شکل سئوهرمه، دیلهرمه، گزهرمه و است.

۵- صرف زمان حال اول شخص جمع با پسوند -بیز (biz) و به شکل (فانیبیز) حفظ شده است. فانیبیز Fânibiz (فانی هستیم) معادل فانیبیز Fâniyiz در ترکی ترکیه (فانیبیز-فانیووز-فانیبیز) و فانیبیک Fâniyik در لهجه های معاصر آذربایجانی زبان ترکی است. صرف زمان حال اول شخص جمع در لهجه های شمالی خراسان به شکل "-میز"، "-میس" (گلیرمیز، گلیرمیس)؛ در لهجه های شرقی خراسان "-بیس" (گلیربیس-)؛ در اکثر لهجه های گوناگون آذربایجانی معاصر (شامل شرق و مرکز آناتولی) و لهجه های جنوب غربی خراسانی زبان ترکی "-یک" (گلیریک)؛ و در لهجه های سونقور، قزوین، زنجان، قشقائی، لهجه های غربی و جنوبی خراسان، "-آک" (گلیراک) ... است.

۶- پسوند امر دوم شخص مفرد که در اشعار به شکل "-غیل" و "-کیل" نشان داده شده اند، بر اساس قانون هماهنگی اصوات و املا معاصر به فرمهای یکسان و ثابت "-قیل qıl" (پس از حرف صددار درشت) و "-گیل gil" (پس از حرف صددار ظریف) ثبت شده است. بنابر این "الماقیل" به جای "آماغیل"، و "آیله گیل" به جای "آله کیل" ثبت شده است.

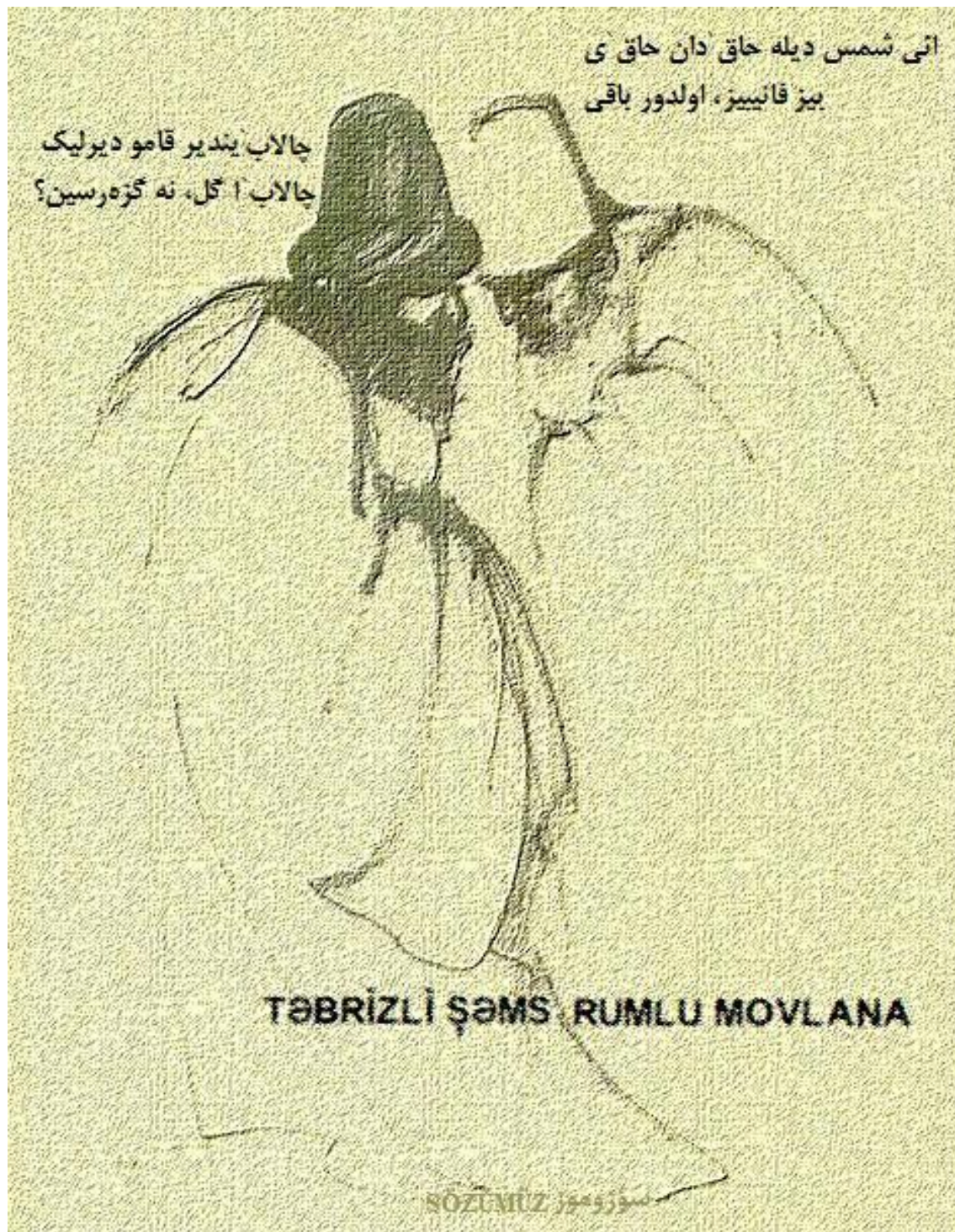
۷- اکثر کلمات با تلفظ امروزی آنها ثبت شده اند، با اینهمه فرمهای قدیمی برخی از کلمات، مانند "آندان"، "آندا"، "شول"، "اول"، ... به همان صورت اصلی، همچنین فعل "بارماق" به معنی رفتن و رسیدن، همانگونه که در لهجه های معاصر خراسانی زبان ترکی نیز مرسوم است، حفظ شده است ("بارقیل"، "باردی"، "باریب"،). معادل این فعل در لهجه های معاصر آذربایجانی زبان ترکی "وارماق" است.

۸- در لهجه های معاصر زبان ترکی ایران و آذربایجان، هر دوی صیغه دوم شخص شرطی و دوم شخص استمراری با یک قالب -سان san، -سهن sən بیان میشوند، به عنوان نمونه "قالیرسان" هم به معنی میمانی و هم به معنی "اگر میمانی"، "سنسهن" هم به معنی "تو هستی" و هم به معنی "اگر تو هستی" میباشد. در بسیاری از لهجه های معاصر زبان ترکی در آذربایجان و دیگر نقاط ایران، برای صیغه دوم شخص استمراری به جای -سین sîn، از پسوند -ه ن ən، -ان an استفاده می شود که به گمان اینجانب صحیح تر بوده، بر غنای گرامری زبان ترکی میافزاید و از بروز اشتباهات معنائی فراوان می کاهد. جا دارد که این فرم در زبان ادبی و نوشتاری نیز به جای فرم نادرست -سهن، -سان بکار رود (گلیرهن gəlirən به جای گلیرسهن gəlirsən، آیران alıran به جای آلیرسان alırsan). اساسا در نوشته های ترکی درج شده در سؤزوموز، به عنوان یک قاعده اصولی، صیغه دوم شخص مفرد مضارع و استمراری مانند لهجه های جنوب آذربایجان و جنوب ایران با پسوند -ه ن ən (گلیره- ن gəlirən = می آیی، یازیران yazıran = می نویسی) و صیغه دوم شخص مفرد شرطی با پسوند -سهن sən (گلیرسهن gəlirsən = اگر می آئی، یازیرسان yazırsən = اگر می نویسی) نشان داده می شود.

اما در ادبیات کلاسیک اوغوز غربی و همچنین ترکی آنادولوی معاصر، دو کیپ متفاوت "سان" و "سین" برای بیان ایندو وجود دارد. "قالیرسان qalırsan" به معنی "اگر بمانی" و "قالیرسین qalırsın" به معنی "میمانی"؛ "سنسین sənsin" به معنی "تو هستی" و "سنسهن sənsən" به معنی "اگر تو هستی" بکار میرود. از اینرو در ثبت اشعار مولانا، مطابق با اصل آنها، وجوه شرطی را با پسوند "سان" و صیغه دوم شخص مفرد مضارع روایتی حال را با پسوند "سین" نشان دادم. مثلا: "گلهسهن آندا سنه یئی، غرضیم یوخ، ائشیدیرسین؛ قالاسان بوندا یاووزدور، یالینیز قاندا قالیرسین؟" (اگر بیائی.... میشنوی؛ اگر بمانی، می مانی). و یا "سنسین"، "کیمسین". (تو هستی، که هستی).

۹- به منظور حفظ نوآنهای زبانی و غنای لغوی اشعار، هر دو فرم دوبلتیهایی مانند یالینیز-یالقیز و تریپلئت یئی- اییی-گئی را همزمان حفظ کردم. (دوبلت ویا تریپلئت، دو و یا سه کلمه با ریشه یکسان اند که به لحاظ فرم، در مسیرهای گوناگون متحول شده، اما همه این فرمهای متحول شده، اغلب با معانی متفاوت به طور همزمان در زبان حضور دارند). در زبان ترکی معاصر، "یالقیز Yalqız" بیشتر به معنی تک و تنها و "یالینیز Yalınız" به معنی صرفا و منحصر؛ "اییی İyi" بیشتر به معنی نیک (اییی اوره کلی = نیکدل) و "یئی Yey" به معنی بهتر و برتر (بیزدن یئیلر = از ما بهتران، یئیگون = جمعه) بکار میرود.

متن تصحیح شده اشعار ترکی مولانا

ایلیک تور کجه قوشوق - شعر اول

(1)

اوسون وارسا ای عاقیل *Usûn varsa ey âqil*
 زینهار مالا آلدانماقیل! *Zinhar mala aldanmaqıl!*
 شول نسنه یی کییم سن قویوب *Şol nəsneyi kim sən qoyub*
 گئده سین اول بوندا قالا *Gedəsin ol bunda qala*

(2)

سن زهمتینی گوره سین *Sən zəhmətini görəsən*
 دونیا مالینی دوره سین *Dünyâ malını dürəsən*
 آنلار قالیرلار، خرج ائدیب *Anlar qalırlar, xərc edib*
 آتمایلار سنی بیله *Anmayalar səni bilə*

(3)

سنی اونودور دوستلارین *Səni unudur dostların*
 اوغلون، قیزین، اوراتلارین *Oğlun, qızın, avratların*
 اول مالینی اوله شه ل *Ol mâlını üləşələr*
 هئساب ائدیب قیلدان قیلا *Hesab edib qıldan qıla*

(4)

بیر دملیه آغلاشالار *Bir dəmliyə ağlaşalar*
 آندان باریب بایراشالار *Andan barıb bayraşalar*
 سنی چوخورا گوموشوب *Səni çuxura gömüşüb*
 تتر دؤنه لر گوله گوله *Tez dönələr gülə gülə*

(5)

قیلما یالار سنه وفا *Qılmayalar sənə vəfa*
 بونلار بای اولار، سن گدا *Bunlar bay ola, sən gəda*
 سنین اوچون وئرمه یه لر *Sənin üçün verməyələr*

Bir pâra atmək yoxsula بیر پارا اتمک یوفسولا

(6)

Ol mal ki dürdün, nâr ola اول مال کی دوردون، نار اول

Haqq'ın gözündə târ ola هاقق'ین گوزونده تار اول

Hərgiz mədəd bulmâyasın هرگیز مەد بولمایاسین

Çevrə baxıb, sağa sola چئوره باخیب، ساغا سولا

ایکینجی تور کجه قوشوق - شعر دوم

(1)

Ol kim gedə uzaq yola اول کیم گنده اوزاق یولا

Gərək azıq ala bilə گرهک آزیق آلا بيله

Almaz isə yolda qala آلماز ایسه یولدا قالا

Ərməyə hərgiz mənzilə ارمه یه هرگیز منزیله

(2)

Verdi sənə mâlî Çalab وئردی سنه مالی چالاب

Tâ xeyrə qılâsın səbəb تا فئیره قیلا سین سبب

Xeyr əyləgil, Haq qıl tələb! فئیر ائیله گیل، هاق قیل تلب!

Vermədən ol mâlî yelə! وئرمەدن اول مالی یئله!

(3)

Bugün sevinirsin mənim بوگون سئوینیر سین منیم

Çox diyə aqçam, altınım چوخ دییه آقچام، آلتینیم

Anmaz mısın ol günü kim آنماز میسین اول گونو کیم

Möhtac olarsın bir pula? مؤهتاج اولاسین بیر پولاً؟

(4)

As etməyə mâlin sənin آس ائتمه‌یه مالین سنین
 Xoş olmaya hâlin sənin خوش اولمایا هالین سنین
 Nəsnərməyə əlin sənin نسنه‌رمه‌یه الین سنین
 Gər sünmədinsə əl ələ گر سونمه‌دینسه ال الە

(5)

İltdin isə anda çıraç ایلتدین ایسه آندا چیراق
 Ola sənə ol, xoş duraç اوله سنه اول، خوش دوراق
 Bunda nə kim qıldın yaraç بوندا نه کیم قیلدین یاراق
 Anda sənə qarşı gələ آندا سنه قارشئ گله

(6)

Mal, sərmaya qılqıl azıç مال، سرما‌یا قیلقیل آزیق
 Haqq'a inanırsan bayıç هاقق‌ا اینانیرسان باییق
 Yap âxirət, dünyânı yıx یاپ آخیرت، دونیانی ییخ
 Tâ ərəsin xoş mənzilə تا اره‌سین خوش منزیله

(7)

Çün ola əlində dirəm چون اوله الینده دیره‌م
 Yetdikcə güc, qılqıl kərəm یئتدیکجه گوج، قیلقیل کره‌م
 Öyüt budur ki mən derəm اویوت بودور کی من دیره‌م
 Devlət anın öyüt ələ دئولت آنین اویوت آلا

(8)

Ayıtma mâl oldu tələf آیتما مال اولدو تله‌ف
 Haq birə min verər xələf هاقق بیره مین وئره‌ر هلف
 Qılqıl sələf! Qılma ələf قیلقیل سله‌ف! قیلما اهلف
 Vərnə hamı zâyi ola! ورنه هامئ ضایع اوله!

(9)

Dilər isən eyş-i əbəd دیله‌ر ایسه‌ن عیئش-ئ ابر

Qılqıl nə dediysə Əhəd قیلقیل نه دئدیسه امر
 An'dan dilə hər dəm mədəd آن داند ديله هر دم مدردا
 Tâ arişəsin hâsıla تا اريشه سين حاصيلا!
 (10)

Böylə buyurdu Ləm yəzal: بؤيله بويوردو لم يزل:
 Bilin bunu! Qılın əməl! بيلين بونو! قيلين عمل!
 Tərk eylə niz tül-i əməl ترک ائيله نيز طول-ی امل
 Uymanız hər bir bətilə! اويمانيز هر بير باطیلا!
 (11)

Yoxsul isən, səbr eyləgil يوفسول ايسهن، صبر ائيله گيل
 Gər bay isən, xeyr eyləgil گر باي ايسهن، خيئر ائيله گيل!
 Hər bir hala şükr eyləgil هر بير هالا شوکر ائيله گيل!
 Haq döndərir haldan hala هاقق دؤنده رير هالدان هالا
 (12)

Dünyâ An'ın, axrət An'ın دونيا آن ين، آخريت آن ين
 Ne'mət An'ın, mehnət An'ın نئعمت آن ين، مئمنت آن ين
 Damu An'ın, cənnət An'ın دامو آن ين، چننت آن ين
 Devlät anın k'Ân'ı bula دئولت آئين ک. آن ی بولا
 (13)

Haq'dan mənə nə mal gərək هاق داند منه نه مال گرهک
 Nə qıl gərək, nə qal gərək نه قيل گرهک، نه قال گرهک
 Diləyim iyi hal gərək ديله ييم اييي هال گرهک
 Kəndözünü bilən qula کندؤزونو بيلهن قولا
 (14)

Mən bir biçârə ey İlah من بير بيچاره ايي ايلاه!
 Yavlaq çox eylədim günah ياولاق چوخ ائيله ديم گوناه

Yâzıqlarımdan âh! âh! âh! آه، آه! آه!

Ma şarh edəm, gəlməz dilə دایله گلمه ز، گلمه ز، گلمه ز

(15)

Ey Şəms, dilə Haq'dan Haq'ı ای شمس، دایله ها ق 'دان ها ق 'ی!

Biz fânibiz, Ol'dur bâqi بیز فانیبیز، اولدور باقی

Qamular O'nun muştəqi قامولار او 'نون موشتا قی

Tâ xud ki Ol kimin ola! (۹) تا خود کی اول کیمین اول!

اوچونجو تورکجه قوشوق - شعر سوم

Kiçkinə oğlan, hey bizə gəl gil! کیچکینه اوغلان، هئی بیزه گلگیل!

Dağlardan daşdan, gəz bizə gəl gil! داغلاردان داشدان، گز بیزه گلگیل!

Ay bigi səndin, gün bigi sənsin ای بیگی سندی، گون بیگی سنسین

Biməza gəlmə, bəməza gəl gil! بیمزه گلمه! بامزه گلگیل!

Kiçkinə oğlan, otağa gir gil! کیچکینه اوغلان، اوتاغا گیرگیل!

Yolu bulmazsan, dağlardan gəl gil! یولو بولمازسان، داغلاردان گلگیل!

Ol çiçəyi kim, yazıda buldun اول چیچەیی کیم، یازیدا بولدون

Kimsəyə vermə, xısmına vergil! کیمسه یه وئرمه! فیسمینا وئرگیل!

دۆردونجو تور کجه قوشوق - شعر چهارم

گلله سن اندا سنه یئی *Galasan anda sənə yey*
 غرضیم یوخ، ائشیدیر سین *Qarəzim yox, eşidirsin*
 قالاسان بوندا یاووزدور *Qalasan bunda yavuzdur*
 یالینیز قاندا قالیر سین؟ *Yalınız qanda qalırsın*

چالاب'یندیر قامو دیر لیک *Çalab'ındır qamu dirlik*
 چالاب'ا گال، نە گەزەرسین؟ *Çalab'a gal, nə gəzərsin*
 چلبی قوللارین ایستەر *Çaləbi qulların istər*
 چلبی'یی نە سانیر سین؟ *Çaləbi'yi nə sanırsın*

نە اوغوردور، نە اوغوردور *Nə uğurdur, nə uğurdur*
 چالاب آغزیندا قیغیرماق *Çalab ağzında qığırmaq*
 قولاغین آچ! قولاغین آچ! *Qulağın aç, qulağın aç!*
 بولا کی آندا دویارسین *Bola ki anda duyarsın*

بئشینجی تور کجه قوشوق - شعر پنجم

اگر یئیدیر قارینداش، یوفسا یاووز *Əgər yeydir qarındaş, yoxsa yâvuz*
 اوزون یولدا سنه بودور قیلأووز *Uzun yolda sənə budur qılâvuz*

چوبانی بربک توت! قوردلار اوکوشدور *Çobanı bərk tut, qurdlar öküşdür*
 ائشیت مندن قارا گوزوم، قارا قوز! *Eşit məndən qarâ qözüm, qara quz!*

اگر تات 'سان و گر روم 'سان و گر تورک
 Əgər Tat'san, vəgər Rum'san, vəgər Türk
 زبان پیزبانان را پیاموز!
 Zabâni bizabânan ra biyâmuz

التینجی تور کجه قوشوق - شعر ششم

Oxçulardır gözləri اوڭچولاردیر گؤزلری
 Xoş nəsnədir ol qaşları فوش نسنه دیر اول قاشلاری
 Öldürür yüz süəri اؤلدورور یوز سو اری
 Kimdir bu Âlıp Arsalan؟ کیمدیر بو آلیپ آرسالان؟

ایلیک مولممع قوشوق - ملمع اول

دانی که من به عالم، یال نیز سنی سئوهرمه ن
 چون در برم نیایی، اندر غمت اؤله رمه ن
 من یار باوفا ایم، بر من جفا قیلیر سین
 گر تو مرا نخواهی، من خود سنی دیله رمه ن
 روئی چو ماه داری، من شاددل از آنم
 زان شکرین لبانت، بیر اؤپویون دیله رمه ن.
 تو همچو شیر هستی، منیم قانیم ایچه رسین،
 من چون سگان کویت، دنبال تو گزه رمه ن
 فرمای غمزه ات را، تا خون من نریزد
 ورنه سنین الیندن من یارغی یا بارارمه ن
 هر دم به خشم گویی: بارقیل منیم قاتیمدان!

من روی سخت کرده، نزدیک تو دورارمهن
 روزی نشست خواهم، یالقیز سنین قاتیندا
 هم سن چاخیر ایچه رسین، هم من قویوز چالارمهن
 روزی که من نبینم آن روی همچو ماهت
 جانا! نشان کویت، از هر کسی سورارمهن
 آن شب که خفته باشی، مست و خراب و تنها
 نوشین لبت به دندان، قاتی قایی یارارمهن
 ماهی چو شمس تبریز، غیبت نمود و گفتند:
 از دیگری نپرسید، من سؤیله دیم، آرارمهن

ایکینجی مولممع قوشوق - ملمع دوم

ماهست نمیدانم، خورشید رخت یانه
 بو آیریلیق اودونا، نئجه جیهه ریم یانه؟
 مردم ز فراق تو، مردم که همه دانند
 عشق اودو نهان اولماز، یانار دوشه جک جانه
 سودای رخ لیلی، شد حاصل ما خیلی
 مجنون بیگی واوئیلا، اولدوم گینه دیوانه
 صد تیر زند بر دل، آن ترک کمان ابرو
 فیتنه لی آلا گؤز لر، چون اوینخودان او یانه
 ائی شاه شجاع الدین، شمس الحق تبریزی!
 رحمتدن اگر نولا، بیر قطره بیزه دامه؟

اوچونجو مولممع قوشوق - ملمع سوم

مرا یاریست ترک جنگجویی
 که او هر لحظه بر من یاغی بولغای
 هر آن نقدی که جنسی دید با من
 ستاند او ز من تا چاخیر آغای
 بنوشد چاخیر و آنکه بگوید:
 تالا لالا تالا ترلم، تالا لای
 گل ائی ساقی، غنیمت بیل بو دم‌نی!
 که فردا کس نداند که نه بولغای
 الا ائی شمس - ی تبریزی نظر قیل!
 که عشقت آتش است و جسم ما نای

دوردونجو مولممع قوشوق - ملمع چهارم

ای ترک ماه چهره! چه گردد که صبح تو
 آبی به حجره من و گویی که : گل بری!؟
 تو ماه ترکی و من اگر ترک نیستم
 دانم به این قدر که به ترکیست آب سو
 آب حیات تو گر ازین بنده تیره شد
 ترکی مکن به کشتنم ای ترک ترک خو
 رزق مرا فراخی از آن چشم تنگ توست
 ای تو هزار دولت و اقبال تو به تو
 مکش از بهر خون من ای آرسالان قیلیچ
 عشقت گرفته جمله اجزام مو به مو

نام تو ترک گفتم از بهر مغلظه
 زیرا که عشق دارد صد حاسد و عدو
 گوئیچه ک باخیشلارین بر ما فسون بخواند
 ای سیز دیشی تو سئیره ک و دسیز دیش هانی بیجو (?)
 تکتور (?) شنیده ام از تو و خاموش مانده ام
 غماز من بس است در این عشق رنگ و بو

بئشینجی مولممع قوشوق - ملمع پنجم

رسید ترکم با چهره ای گل وردی، بگفتمش:
 چه شد آن عهد؟ گفت: اول باردی
 بگفتمش که: یکی نامه ای بدست صبا بدادم
 ای عجب آورد؟ گفت: گوسته ردی
 بگفتمش چرا به یکه آمدی ای دوست؟
 سه بیرتدی یولداشیم یولدا، اردی

آلتینجی مولممع قوشوق - ملمع ششم

یا اوحدالجمال، یا جانیم میسین؟!
 تو از عهد من ای دوست مگر نادیمسین؟
 قد کنت تحبنی، فقل: تاجیک سین
 والیوم هجرتنی، فقل: سن کیمسین؟

یئددینجی مولممع قوشوق - ملمع هفتم

من کجا، شعر از کجا؟ لیکن به من در میدمد
آن یکی ترکی که آید، گویدم: هئی کیمسین؟

سککیزینجی مولممع قوشوق - ملمع هشتم

گفتم فضولی من: ای شاه خوش و روشن!
این کار چه کار تست؟ کو سنجر؟ کو قوتلو؟
مست است دماغ من، خواهم سخنی گفتن
تا باشم من مجرم، تا باشم یازیقلی

دوققوزنجو مولممع قوشوق - ملمع نهم

اوزون ائی یارسی رؤوحانی
وئریر ایسی کیمی جانی
سنین اول اییلییین هانی؟
اگر من متهم باشم؟

اونونجو مولممع قوشوق - ملمع دهم

آن ترک سلامم کند و گوید "کیمسین"
گویم که "خمش کن، که نی کئی" دانم نی بهی"

اون بیرینجی مولممع قوشوق - ملمع یازدهم

آن پسر پینه دوز، شب همه شب تا به روز
بانگ زند چون خروس: اسکی پاپوچ کیمده وار؟

اون ایکینجی مولممع قوشوق - ملمع دوازدهم

به صلح آمد آن ترک تند و عربده جو
گرفت دست مرا و گفت: تانری یارلیغاسین

اون اوچونجو مولممع قوشوق - ملمع سیزدهم

آییتدیم: بگیم، تانری اوچون بو بندهنی آزاد [+ائت؟]
اؤپتور [آییتدی؟] یورو، کؤپ سؤیلهمه! آخر این چه نادانی است؟

اون دوردونجو مولممع قوشوق - ملمع چهاردهم

ترکی کند آن صبح و گوید
 با هندوی شب به خشم: سن سن!
 ترکیت به از خراج بلغار
 هر سسن تو هزار رهزن

نقدی بر کتاب ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی

در باره آثار تورکی مولانا، تورکولوگها و زبانشناسان خارجی مانند پرفسور دورفر، سالتمان، شرف الدین یالت کایا، مجدوت منصوراوغلو و فوات کوپرولو تحقیقاتی دارند. با اینهمه تاکنون نه تمام اشعار و ابیات و نه تمام کلمات و تعبیرات ترکی مولانا یکجا گردآوری و به لحاظ ادبی و زبانی تدقیق نشده اند. برخی از آثاری که به سروده های ترکی مولانا پرداخته و یا به آن اشاراتی کرده اند و در تهیه این نوشته از آنها استفاده شده است به قرار زیراند:

- Şerefettin Yaltkaya, Mevlana'da Türkçe kelimeler ve şiirler. Türkiyat Mecmuası, 1934, cilt IV, s 111-167
- Mecdut Mansuroğlu, Mevlana Celaleddin Rumi'de Türkçe Beyit ve İbareler. Türk Dili Araştırmaları YIL 1954.
- Ural-Altaysche Jahrbucher: Mawlawi Türkische Verse: von Mecdut Mansuroglu (Istanbul). Wiesbaden – 1960.
- Salemann, Noch einmal die Selschukischen Verse, Melanges, Asiatiques, X, ilave 222-237
- Abdülbâki Gölpinarlı. Mevlânâ Celâleddin. İnkilâp Kitabevi
- Rafael Blaga, Handbook of the Iranian Peoples.
- P. Burguière, R. Mantran: Qulques vers Grecs du XIII e siècle en caractères Arabs; Bruxelles, 1952. Byzantion.
- Ragim Sultanov, Slova Tiurkskogo proiskhozhdeniia, Vstrecha - iu shsciesia V Mesnevi Dzhalladdina Rumi. V kn.: Voprosy Iranskoi filologii, Baku, 1966, S 75-87. - Na azerb. iaz.

- Fuat Bozkurt, Türklerin Dili
- M. Fuat Köprülü, Yeni Fâriside Türk Unsurları, T.M. 1942, VII-VIII, cüz 1, 1-16
- İslam Ansiklopedisi, Mevlana Maddesi

از محققین ترکهای ایران پروفیسور جواد هئیت (تاریخ زبان و لهجه های ترکی)، سید حیدر بیات (سایت اینترنتی آلمایولو-<http://www.hbayat.azerblog.com>) و از ترکمنها ملاعاشور قاضی و بی بی مریم شرعی (اشعار ترکی مولانا - بشنو از یاد خوش حضرت مولانا)، ... مقالات و نوشته هائی در باره مولانا و اشعار ترکی وی منتشر کرده اند. در سۆزوموز (<http://sozumuz.blogspot.com>) نیز سالها پیش متن کامل اشعار ترکی منسوب به مولانا به همراه اطلاعاتی در باره خصوصیات زبانی اشعار ترکی وی درج شده بود. همچنین جا دارد از محقق برجسته پروفیسور دکتر محمدزاده صدیق، صاحب کتب، مقالات و مصاحبه هائی در این مورد یاد کرد. وی توریکی شناسی است که بویژه در عرصه تصحیح و نشر متون متعدد توریکی در ایران یک تنه کار یک فرهنگستان زبان و آکادمی علمی را انجام داده است.

دو کتاب "سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه" [انتشارات ققنوس، تهران، چاپ اول ۱۳۶۹] و "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" [تبریز ۱۳۸۶ - ندای شمس، چاپ اول] اثر دکتر صدیق، هم از جهت شناساندن اشعار ترکی مولانا و دیگر منسوبین طریقت مولویه، و هم از جهت شناساندن این طریقت هترودوکس و جایگاه آن در تاریخ فرهنگ، ادب، موسیقی و باورهای ترکی به جامعه ایرانی در سطحی وسیع، آثاری بسیار مفید اند. مولف در این دو کتاب با اشاراتی به زبان ترکی، اقوام تورک، تورکان در خدمت اسلام، ترک در اشعار مولوی و ... به شرح زندگی و شخصیت مولوی پرداخته و نمونه هایی از اشعار فارسی و ترکی وی را آورده است. ترجمه و شرح اشعار ترکی مولانا، همچنین دادن نمونه های بسیاری از ادبیات ترکی منسوب به طریقت مولویه و درج شرح حال صاحبان آنها بی شک ارزش این آثار را دو چندان نموده است. من شخصا از ایشان به سبب تالیف و نشر دو کتاب مذکور و کلا بابت خدماتی که تا به امروز در عرصه زبان و تاریخ زبان و ادبیات ترکی نموده اند متشکرم. بی شک مقاله حاضر که به منظور رفع کمبودها و تصحیح اشتباهاتی که در کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" (و همچنین در کتاب "برگزیده متون نظم ترکی از محمود کاشغری تا غربی تبریزی" - اثر دکتر حسین محمدزاده صدیق) مشاهده نموده ام نگاشته شده است، به هیچ وجه از ارزش این آثار نخواهد کاست.

دکتر محمدزاده صدیق در کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" [www.duzgun.ir] به درستی تاکید می کند که "برخی از ابیات و ملمعات ترکی مولانا که برخی نظیر بدیع الزمان فروزانفر [جلال الدین مولوی، دیوان کبیر، به اهتمام بدیع الزمان فروزانفر] در دیوان وی منتشر ساخته اند، بدون تحقیق و غور در خزائن لغات ترکی، اغلب به شکلی مغلوط و نامفهوم به دست خوانندگان ایرانی سپرده شده اند". اما متأسفانه در کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" (از این به بعد "ترکیسرایان") نیز، به هنگام نقل، قرائت، ثبت، شرح و ایضاح و

تفسیر برخی از اشعار ترکی مولانا دقت معمول و وسواس لازم که ما در دیگر آثار دکتر صدیق مشاهده می کنیم بکار نرفته و اشتباهات و اغلاط املائی، خوانشی، گرامری و ادبی در برخی موارد اساسی و فاحشی رخ داده است. در شماری از موارد، اشعار مندرج در "ترکیسرایان" و ترجمه و شرح آنها به حد غیر قابل قبولی نامفهوم، مغلوط و نادرست اند. به نظر می رسد دکتر صدیق به مقاله شرف الدین یالت قایا که متن اصلی این اشعار را داده، دسترسی نداشته و در عوض از خوانشی بسیار مغلوط و آشفته به عنوان منبع خود استفاده کرده است. (این گمان ما را درج اشتباه نام یالت قایا به صورت سالت قایا در لیست منابع دکتر صدیق تقویت می نماید). به همه حال تصحیح این اغلاط و اشتباهات از آن جهت که تقریباً همه نشرهای اشعار ترکی مولانا در روزنامه جات و مجلات و نشریات و کتب غیر تخصصی ایران، ثبت دکتر صدیق را مبنا گرفته و در نتیجه به بازتولید و پخش اشعار مغلوط و غیرمعتبر مذکور دامن می زنند، ضرورت دارد.

در اینجا قبل از پرداختن به اینگونه اشتباهات و اغلاط، لازم می دانم به چند کمبود و نارسائی کلی در این اثر اشاره کنم:

الف- بکار بردن اصطلاح "ترکی ایرانی": به لحاظ زبانشناسی در ایران چندین زبان تورکی **Turkic** رایج است. این زبانها عبارتند از زبان ترکی **Turkish** (با سه گروه لهجه آذربایجانی شامل قشقائی، ایناللو، افشار و؛ سنقری؛ و خراسانی)، زبان ترکمنی، زبان خلجی، زبان قزاقی و به مقدار کمی زبان اوزبکی و زبان اویغوری. هر چند ایران به لحاظ نفوس تورک زبان دومین کشور جهان بشمار می رود، اما هیچکدام از این زبانهای تورکی را نمی توان زبان "ترکی ایرانی" نامید. اگر مراد از این تعبیر، زبانهای تورکی رایج در ایران است، می بایست بدانها به همین شکل یعنی "زبانهای تورکی رایج در ایران" اشاره نمود.

ب- کاربرد نامهایی متفاوت (و به عقیده اینجانب نامناسب) از نامهای گروههای ملی و دینی ساکن در ایران، برای نامیدن آنها: در کتاب "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی" جای جای از فارسیها با نام "عجم" و از زرتشتیان با نام "گبران" نام برده می شود. با اشاره به اشعار مولانا تاجیکها سیه چرده تصویر می شوند (حال آنکه مولانا اغلب هندوان را اینگونه تصویر نموده است). نامیدن گروههای ملی و اعتقادی معاصر در ایران با اسامی و صفاتی به جز آنچه خود برای نامیدن گروه ملی و اعتقادیشان بکار می برند، حتی اگر برای این نامها پیشینه تاریخی متصور باشد، بویژه اگر این اسامی دارای بار منفی و تحقیر آمیز مانند عجم و گبر و سیه چرده و بوده باشند مطلقاً غیرقابل قبول است. ترکان ساکن در ایران که معروض به تحقیر ملی و سیاستهای نژادپرستانه بوده اند می بایست در اجتناب از همچو نامگذاریها و رفتارهای سوال برانگیز، وسواس و اهتمام دوچندان بکار برند.

ج- ریشه شناسیهای مباحثه دار به لحاظ علمی و روش شناسی بسیاری از کلمات مانند دوست از توسماق به معنی شاخ به شاخ شدن گاوها، گدا از گنتمک، گل از گولمک، ترکی شمردن پول (کلمه ای اصلاً یونانی)، ...

شماری از اغلاط و اشتباهات "ترکی سرایان مکتب شمس و مولوی"

۱- در هم آمیختن ابیات دو شعر جداگانه: در "ترکی سرایان"، شعری با ۲۱ بند (هر بند دو بیت، کلا ۴۲ بیت) به عنوان طولانی ترین شعر مولانا تقدیم شده است؛ حال آنکه نگاهی سطحی به این اشعار نشان می دهد که این ابیات نه به یک قطعه شعر، بلکه به دو قطعه شعر جداگانه متعلق اند:

الف- بندها و یا شعر اول: مرکب از ۶ بند که در هر بند دو مصرع اول و دوم هم قافیه (عاقیل-آلدانماقیل، گوره-سین-دوره-سین، آغلاشالار-بایراشالار، دوستلارین-آوراتلارین، وفا-گدا، اول-اولا) و مصرعهای چهارم بندها نیز با هم، هم قافیه اند (قالا، بیله، گوله، قیلا، یوخسولا، سولا).

ب- بندها و یا شعر دوم: مرکب از ۱۵ بند که در هر بند سه مصرع اول و دوم و سوم هر بند با یکدیگر هم قافیه (یولا-بیله-قالا، چالاب-سبب-طلب، منیم-آلتینیم-کیم، مالین-سین-حالین-سین-الین-سین، چیراق-دوراق-یاراق، آزیق-باییق-بیخ، دیره-کرم-دئره، تلف-خلف-علف، ابد-حد-مدد، یزل-عمل-امل، ائله-گیل-ائله-گیل-انون-اونون-اونون، مال-گره-ک-قال-گره-ک-حال-گره-ک، ایلاه-گونه-آه، حاقی-باقی-موشتاقی) و مصرعهای چهارم بندها با هم، هم قافیه اند (منزیله، یئله، پولا، اله، گله، منزیله، آلا، اولا، حاصیلا، باطیلا، حالا، بولا، قولا، دیله، اولا).

در "ترکی سرایان" بندها و ابیات شعر اول و دوم با هم در هم آمیخته و در نتیجه ابیات دو شعر جداگانه به اشتباه در قالب یک شعر واحد عرضه شده اند.

۲- موارد قافیه ای: در "ترکی سرایان" در چند مورد ترتیب بعضی از کلمات به شکل نادرست عرضه شده، آنچنان که قافیه بندی مشهود ابیات را نیز مختل ساخته است:

الف- بند اول شعر اول در "ترکی سرایان" به این شکل نقل میشود:

اوسسون وارسا ای غافل،

آلدانماغیل زنه‌ار مالا

شول نسنه‌یه که سن قویوب،

گنده‌رسن اول گئرو قالا

حال آنکه در شعر اول مصراعهای اول و دوم هر بند، هم قافیه اند و بنابراین شکل صحیح این بند به شکل زیر است:

اوسون وارسا ائی عاقیل،
 زینهار مالا آلدانماقیل
 شول نسنه یی کیم سن قویوب،
 گئده سین اول بوندا قالا

ب- بند دوم شعر اول در "ترکیسرایان"، به شکل زیر آمده است.

سن زحمتینی گوره سن
 دوره سن دونیا مالینی
 آنلار قالیرلار خرج ائدوپ
 آنمایلار زهی بلا

حال آنکه در شعر اول، مصراعهای اول و دوم هر بند هم قافیه اند، بنابراین با توجه به قافیه مصراع اول (گوره-سین)، ترتیب صحیح کلمات این بند می باید به شکل زیر باشد:

سن زحمتینی گوره سین
 دونیا مالینی دوره سین
 آنلار قالیرلار خرج ائدیپ
 آنمایلار سنی بیله

پ- بند سوم شعر دوم در "ترکیسرایان" به این شکل آمده است:

بوگون سئوینیرسن منیم
 آلتونوم آقچام چوخ دئیو
 آنماز موسان اول سونو کیم
 محتاج اولاسان بیر پولا

حال آنکه در شعر دوم، مصراعهای اول، دوم و سوم هر بند هم قافیه اند. بنابراین با توجه به قافیه مصراعهای اول (منیم) و سوم (کیم)، قافیه مصراع دوم هم می باید "آلتینیم" باشد. یعنی ترتیب صحیح کلمات در واقع به شکل "چوخ دیبه آقچام، آلتینیم" بوده و فرم صحیح این بند چنین است:

بوگون سئوینیرسین منیم

چوخ دیبه آقچام، آلتینیم

آنماز میسین اول گونو کیم

مؤحتاج اولاسین بیر پولاً؟

۳- موارد وزنی: در "ترکیسرایان"، اوزان برخی از ابیات مختل شده است. در اینجا به یک نمونه اشاره می شود (به بقیه این قبیل اشتباهات در بخش "شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا" اشاره شده است).

یئتدیکجه گوج، قیلغیل کرم: در "ترکیسرایان"، مصراع سوم در بند هفتم از شعر دوم به این شکل آورده شده است: "گوج یئتدوکجه قیلغیل کرم". این ترتیب، به لحاظ وزن شعری دارای اشکال است. ترتیب صحیح کلمات مصرع با عوض کردن جای دو کلمه "گوج" و "یئتدیکجه" بدین شکل است "یئتدیکجه گوج، قیلغیل کرم".

۴- موارد خوانشی: در "ترکیسرایان" به اشتباهات خوانشی متعددی برخورد می شود. در اینجا به چند مورد مهم اشاره می کنم (به بقیه این قبیل اشتباهات در بخش "شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا" اشاره شده است).

الف: هر دم: در "ترکیسرایان" ترکیب "هردم" در مصراع "آن دان دیله هر دم مدد" بند نهم از شعر دوم، به شکل "مردم" خوانده شده و در نتیجه مصراع به اشتباه و به شکل "از مردم مدد بخواه" معنی شده است. حال آنکه این ترکیب "هر دم" است و "آن دان" اشاره به "احد" در مصراع قبلی دارد. یعنی از خداوند یکتا مدد بخواه. معنی بیت "قیلغیل نه دئدیسسه احد، آن دان دیله هر دم مدد" واضح است: "اگر طالب حیات جاودانی هستی)، به گفته خداوند یکتا عمل کن، هر آن از او مدد بخواه (تا به نتیجه مطلوب بررسی)". نمونه دیگری از کاربرد هر دم در متون کلاسیک: "گوزوم هر دم سنی گوزلهر، دیلیم هر دم سنی سؤیلهر؛ یونوس هر دم سنی اوژلهر، اونولماز اورهیی باشی." (یونوس ایمره)

ب- کیچکینهن Kiçkinən: در "ترکیسرایان" عبارت "کیچکینه اوغلان" در مصراع "کیچکینه اوغلان هئی بیزه گلگیل"، به شکل "گئچگیلن اوغلان" خوانده و به صورت "صیغه تاکید امری ساخته شده از مصدر گئچمک" به کمک پی افزوده "غیل، گیل" شرح داده شده است. در نتیجه این اشتباه در خوانش "کیچکینه اوغلان هئی بیزه

گلگیل"، با افزودن "بیا و کوهساران" که در شعر وجود ندارند به صورت "آهای پسر، به سوی ما آ، کوهساران را پشت سر بگذار و بیا" معنی شده است. حال آنکه خوانش صحیح، کلمه بسیار مصطلح "کیچکینه-کیچکینه" به معنی کوچولو، خرد و کوچک مرکب از "کیچی" به معنی کوچک به علاوه -گینه، -قینا پسوند تصغیر و تحیب در ترکی قدیم و میانه به علاوه -ن تاکید در آخر کلمه است: کیچی + کینه + ن = کیچکینه = کیچکینه (نمونه کاربرد کیچی در ادبیات کلاسیک: "سوز ائشیتمکده بو جومله خاص-و عام، فرقی یوخ اولو، کیچی جومله تمام" (غریب نامه). در حرف شنوئی این دسته از عامی و خاص، بین کوچک و بزرگ آنها فرقی نیست). کاربرد پسوند -گینه *ginə*، -قینا *qina* بویژه در زبان تورکی جغتائی- ازبکی رایج است. مثلا در زبان ازبکی کلمه اوزقینا=اوز+قینا به معنی کمی، یک کم است. بنابر این معنی صحیح این جمله چنین است: "هی پسر کوچولو، به [سوی] ما بیا".

فی الواقع کلمه "کیچکینه-کیچکینه" یکی از کلمات بسیار مهم و کلیدی اشعار ترکی مولانا از جهت لهجه شناسی آنها و تثبیت تعلقشان - به همراه خود مولانا- به لهجه خراسانی زبان ترکی است. این کلمه امروز نیز هم در لهجه های خراسانی زبان ترکی به صورت "کیشگینه" و هم در لهجه های آذربایجانی زبان ترکی به صورتهای "کیچکککنه"، "چیقکه نه"، به حیات خود ادامه می دهد. در لهجه های خراسانی زبان ترکی معاصر، چیستانی بدین شکل وجود دارد: "کیشگینه قازان، اشی مزه لی؟ یانیت - گیرده کان". (دیگ کوچولو، غذایش لذید؟ جواب - گردو). کلمات زیر در لهجه های گوناگون زبان ترکی با کلمه کیچکینه پیوند ریشه ای دارند: جیققانا، جیققان، جیققا، جینقیلی، جیققیلی، جیققیش، معادل این کلمه در دیگر زبانهای تورکی چنین است: کیچکینه (تورکی تاتاری)؛ کیسکینه (تورکی باشقوردی)؛ کیچکینه گه (تورکی اوزبکی)؛ کیچیک کینه (تورکی اویغوری)؛ کیسکینه، کیشکهن تایی (تورکی قزاقی)؛ کیچینه کی، کیچینه (تورکی قرقیزی). کیچکینه در گذشته به عنوان لقب نیز بکار رفته است چنانچه وزیر سلطان ابوسعید تیموری که در تعلیم و تربیت امیر علیشیر نوائی، نقش مهمی داشته است، "کیچکینه بخشی" (کیچکینه باهادیر) نام داشت.

ج- بایراشماق Bayraşmaq: این کلمه در بند چهارم شعر اول، "بیر دملیه آغلاشلار، آندان باریب بایراشلار"، به معنی با هم شادمانی کردن و جشن گرفتن (همریشه با بایرام) است. در "ترکیسرایان" این کلمه به صورت "باغلاشماق" به معنی اتفاق کردن تثبیت شده است. حال آنکه با توجه به مضمون شعر و مصراعهای قبلی و بعدی که از لحظه ای گریستن دفن کنندگان و سپس خندان برگشتن و فراموش کردن متوفی و شادمانی کردن آنها سخن می رود، فرم بایراشماق به معنی جشن گرفتن صحیح است.

د- سونمک Sünmæk: در "ترکیسرایان" این کلمه در بند چهارم شعر دوم "سننهرمه یه الین سنین، سونمه- دیسه ن ال اله" به شکل "سونمادینسا" از مصدر "سونماق" که به معنی تقدیم و عرضه کردن می باشد گمان شده است. حال آنکه این کلمه، "سونمک" به معنی دراز کردن چیزی (دست، ...)، کش دادن بدون قطع و پاره نمودن

است. بنابر این معنی بیت "سنه رمه یه الین سنین، سونمه دینسه ن ال اله" چنین است: اگر [در این جهان] دست [یاری] به دیگران دراز نکرده باشی، [در آن جهان] دستت به چیزی [ناجی] نخواهد رسید.

(به بقیه این قبیل اشتباهات در بخش "شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا" اشاره شده است).

۵- موارد معنائی: در "ترکیسرایان"، به اشتباهات معنائی چندی برخورد می شود. در زیر به برخی از آنها اشاره می شود. (به بقیه این قبیل اشتباهات در بخش "شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا" اشاره شده است).

الف- آس As: (آسی، آسسی، آسیق): به معنی سود، منفعت، فایده. در ترکیسرایان این کلمه در بند چهارم شعر دوم (آس ائتمه یه مالین سنین) با کلمه "ایسیسی، ایس" (اییه، اییه سی) خلط گردیده و به صورت صاحب و مالک معنی شده است. حال آنکه مصراع "آس ائتمه یه مالین سنین" آشکارا به معنی دارائی تو فایده ای نداشته باشد است.

ب- بیله Bilə: بیله در زبان ترکی دارای سه معنی متفاوت است: ۱- باهم، ۲- حتی ۳- ضمیر تکرار (خود). این کلمه در "ترکیسرایان" در یک مورد اشتباه خوانده شده و در یک مورد دیگر اشتباه معنی شده است.

خوانش اشتباه در بند اول شعر اول: در "ترکیسرایان" ترکیب "آلا بیله" در ابیات "اول کیم اوزاق یولا گنده، گره ک آزیق آلا بیله"، از مصدر ترکیبی "آلا بیلیمک" به معنی "بتواند اخذ کند، بتواند حمل کند، بتواند صاحب شود" گمان شده است. حال آنکه در اینجا با دو کلمه جدای "آلا" و "بیله" مواجهیم. کلمه "بیله" به معنی "همراه، به همراه، در معیت، با یکدیگر، همراهی" و فرم موخر کلمه "بیرله" است و ربطی به فعل "بیلیمک" توانستن ندارد. چنانچه در اصطلاح "بیله گلین، بیله گئدین" (باهم بیائید، باهم بروید) و در شعر "آندا آنین خیدمتینده دیدیم بیله، بیله گلیم تاپیدا هر منزیه" (غریب نامه) به همین معنی است. "گره ک آزیق آلا بیله" به معنی "می باید آزوقه به همراه داشته باشد" است.

معنی اشتباه در بند دوم از شعر دوم: در "ترکیسرایان" بیت "آنلار قالیرلار خرج ائدیپ، آنمایلار سنی بیله" به شکل "آنلار قالیرلار خرج ائدوپ، آنمایلار زهی بلا" خوانده شده است. "زهی بلا" به شکل آه، دریغا و "آنمایلار زهی بلا" به شکل "تو را یاد نکنند، وامصیبتا" معنی گردیده و ادعا شده که در اینجا ضمیر دوم شخص مفرد در حالت مفعولی مستتر است. حال آنکه خوانش "زهی بلا" از اساس نادرست و نتایج گرفته شده از این خوانش نادرست، نیز نادرست اند. با توجه به موضوع بیان شده در مصراع قبلی که صحبت از دفن کردن متوفی می رود و فعل آنمایلار در این مصراع به معنی یاد کردن، خوانش درست به شکل "سنی بیله" است. "بیله" در اینجا به معنی حتی، هم؛ و "سنی" ضمیر دوم شخص مفرد در حالت صریح و نه مستتر مفعولی است. بنابر این معنی بیت "آنلار قالیرلار خرج ائدیپ،

آنمایا لار سنی بیله" بی تردید چنین است: "آنها می مانند و [آنچه تو اندوخته بودی را] خرج می کنند، از تو یادی هم نمی کنند (حتی تو را یاد هم نمی کنند)".

ج- آندا-بوندا Anda-Bunda: در اشعار ترکی مولانا اغلب دوگانه بوندا به معنی این جهان، این دنیا و آندا به معنی آن جهان، آخرت در مقام مقایسه و تقابل و حتی تضاد به کار رفته است. کاربرد آندا و بوندا در ترکی اوغوز غربی قدیم و ادبیات و متون کلاسیک آن بسیار رایج بوده است. چنانچه در این بیت گفته می شود: "هر کی بوندا اول گوناھین آغلاماز، آندا آغلادیغی آسسی ائیلهمهز" (۱۶۶۳ میلادی) (هر کس که در این جهان برای گناهانش نگرید، در آن جهان گریه هایش فایده ای نخواهد داشت). اما در "ترکیسرایان" کلا به این مساله بدیهی توجهی نشده، یا این کلمه نادرست خوانده شده، یا درست خوانده شده اما نادرست معنی شده و یا کلا با کلمه دیگری عوض شده است.

یک- معنی نادرست: در "ترکیسرایان"، در بیت اول شعر چهارم شکل "گله سن بوندا سنه نن غرضیم یوق، ائشیدورسن؛ قالاسان اوندا یاووزدور، یالونوز قاندا قالیرسان" تثبیت شده و کلمه "بوندا" بدون توجه به کاربرد دوگانه بوندا-اوندا، به معنی این سوی و این جا معنی شده است. کل بیت نیز به شکل "بیا اینجا، با تو عرضی ندارم، می شنوی؟ در آنجا ماندن بد نیست، به تنهایی کجا می مانی؟" ترجمه شده است که دارای معنی معقولی نیست. حال آنکه در این اشعار "بوندا" به معنی این جهان (دنیا) و در مقابل "آندا" به معنی آن جهان (آخرت) بکار رفته است. [از همین کلمه، نئولوژیسم "بوندالیق Bundalıq" به معنی سکولاریسم (این جهانی) ساخته شده است]. علاوه بر آن برای معنی دار بودن این بیت، جای "بوندا" و "آندا" به معنی این دنیا و آخرت در مصرع اول و دوم می بایست عوض شود. آنگاه بیت به شکل زیر خوانده می شود: "گله سهن آندا، سنه یئی، غرضیم یوخ ائشیدیرسین؛ قالاسان بوندا یاووزدور، یالینیز قاندا قالیرسین؟" آشکار است که در اینجا مراد از "گله سهن آندا، سنه یئی" یعنی اینکه اگر به آن جهان [به قرب خداوند] بیائی، این برایت خوب است" و مراد از "قالاسان بوندا یاووزدور" اینست که "اگر در این دنیا [و بدور از خداوند] بمانی، این برایت بد است" میباشد.

دو- خوانش نادرست: در "ترکیسرایان"، در مصرع سوم بند پنجم از شعر دوم، در بیت "بوندا نه کیم قیلدین یاراق، آندا سنه قارش ی گله"، ترکیب "بوندا نه کیم" به شکل "نئیلر طاشیم" خوانده شده که فاقد معنی است. سپس از آن معنی (آن سکه ها چون سنگهایی که به مثابه سلاح جمعی کرده باشی به سوی تو بر می گردند و در مقابل تو می ایستند) در آورده شده که کلا بی اساس است. زیرا در این بیت اولاً سخن از سکه نیست، دوماً طاش حتی اگر به معنی سکه فرض شود، تا شیم به معنی سکه من است که در متن شعر فاقد معنی است، سوماً یاراق در اینجا به معنی سلاح نبوده، به معنی تدارکات راه است، همچنین کلمه "آندا" در این بیت به شکل "آنلار" خوانده شده و به "آتون" مصرع قبلی (آتون ایسه آندا چوراق، اولاً سنه اول خوش طوراق) که خود خوانشی نادرست می باشد تحویل شده است. حال آنکه فرم صحیح این ترکیب "بوندا نه کیم" و خوانش صحیح کلمه "آنلار" فرضی، "آندا" به

معنی آن جهان-آخرت، در مقابل "بوندا" به معنی این جهان-دنیا در همین بیت است. در کل معنی بیت "بوندا نه کیم قیلدین یاراق، آندا سنه قارشی گله" این چنین است: هر آنچه [از مال و ملزومه دنیا] در این دنیا [اندوختی و] تدارک دیدی، در آن جهان بر علیه ات عمل کند".

سه- در "ترکیسرایان"، بوندا در مصرع چهارم بند اول از شعر اول "شول نسنهیی کیم سن قویوب، گندهسین اول بوندا قالا" به شکل "گترو" نوشته شده و به صورت میراث، مرده ریگ، بازمانده و یادگار معنی شده است. حال آنکه با توجه به شعر دوم، که در آن دو کلمه متضاد بوندا به معنی این جهان و اوندا به معنی آن جهان آمده است، در این بیت نیز کلمه صحیح، بوندا به معنی این دنیاست. معنی بیت "شول نسنهیی کیم سن قویوب، گندهسین اول بوندا قالا" چنین است: آنچه که [به هنگام مرگ] بگذاری و بروی، در این جهان بماند".

۶- موارد لهجه ای: در "ترکیسرایان"، در مواردی چند خصوصیات لهجه ای اشعار مولانا (ترکی خراسانی، پیش جغتائی و آناتولی) و دوره آنها (اغوز غربی قدیم) نادیده گرفته شده است. به عنوان مثال پسوند-بیز با فرم آناتولیائی معاصر آن -بیز و پسوند -سین با فرم آذربایجانی معاصر آن -سهن عوض شده است:

فانیبیز Fânibiz: در "ترکیسرایان" کلمه فانیبیز (بند ۱۵ شعر دوم) "بیز فانیبیز، اولدور باقی"، به شکل "فانیبیز" آمده و توضیح داده شده که -بیز صیغه اول شخص جمع مضارع از مصدر ایمک است. البته این گفته در مورد ترکی مدرن ترکیه صحیح است. اما شعر مولانا به ترکی خراسانی با رگه هائی از ترکی جغتائی و آناتولی و مربوط به دوره اغوز غربی قدیم است. در آن دوره، این صیغه به شکل -بیز (و بعدها -ووز و در ترکی مدرن -بیز) بوده است. با توجه به صیغه اول شخص مفرد مضارع مصدر ایمک در اشعار مولانا، که "سهن" است (مانند سئوهرمن)؛ صیغه اول شخص جمع مضارع ایمک، -بیز (در ترکی خراسانی معاصر -میز، -بیس، -میس) می باشد. بنابراین فرم صحیح این کلمه "فانیبیز" می باشد. ("بیز فانیبیز: ما فانی هستیم")

جایگزینی پسوند -سان san، -سهن sən به جای پسوند -سین sin، -سون sun: در "ترکیسرایان" همه پسوندهای دوم شخص مفرد استمراری با فرم معاصر آن در ترکی آذربایجانی یعنی -سهن، -سان (که خود غلطی مصطلح و نادرست می باشد) ثبت شده اند. در ادبیات کلاسیک اغوز غربی و همچنین ترکی آناتولیائی معاصر، دو کیپ متفاوت "-سان" و "-سین" برای بیان صیغه دوم شخص مفرد مضارع و شرطی وجود داشته و دارد. "آییرسان" به معنی "اگر بگیری" و "آییرسین" به معنی "می گیری"؛ "سنسین" به معنی "تو هستی" و "سنسهن" به معنی "اگر تو هستی" بکار میرود. از اینرو در ثبت اشعار مولانا، مطابق با اصل آنها، بهتر است وجوه شرطی با پسوند "-سان" و صیغه دوم شخص مفرد مضارع روایتی حال با پسوند "-سین" نشان داده شود.

۷- موارد گرامری: در "ترکیسرایان" چند لغزش گرامری رخ داده است:

الف- اولا Ola: از مصدر اولماق، به معنی باشد، شاید، بلکه و احتمالا. در ترکیسرایان "اولا" و "اولا کی" به اشتباه مشتق از صفت و ضمیر اشاره "اول" به معنی او دانسته شده اند. حال آنکه این کلمه مشتق از بن فعل اولماق، به علاوه پسوند - است. پسوند - پسوند آرزو و طلب در زمان حال و آینده است (به همراه اگر، معنی شرط می دهد).

ب- اوپگون Öpgün: در "ترکیسرایان"، کلمه "اوپویون öpüyün-اوپگنک öpügün" در مصرع "بیر اوپویون دیلهرمه ن"، به صورت "بوسه" معنی شده است. حال آنکه اوپگون-اوپگنک در اینجا به معنی "بوسه تو را" است. اوپوک در زبان ترکی به معنی بوسه، نوعی بوسه صمیمی و پاک، کودکانه، طولانی و پر ادعا است. (همیشه با اوپوش، اوپوجوک، اوپمک، اوپوشمک، اوپسه مک). اوپگنک (اوپوگونکو) نیز معادل اوپویونو معاصر و به معنی بوسه تو را است. تقطیع، تطور و اسقاط اوپوگونکو بدین شرح است: اوپوگونگو = اوپوگ + ونگ + و = اوپوگ + ونگ = اوپوگونگ = اوپگونگ = اوپگنک. (مانند تخفیف بورونون-بورنون، اوپوگون-اوپگون). البته در اینجا پسوند مفعولی -ی مستتر است که با ملاحظه آن "بیر اوپویونو دیلهرمه ن" به معنی یک بوسه تو را می خواهیم است.

ج- ائيله گیل Eyləgil: در "ترکیسرایان" صیغه تاکید از مصدر ائيله مک در بند یازده از شعر دوم به شکل "ائيله گیل" ثبت شده که با توجه به قانون هماهنگی اصوات در واقع می بایست "ائيله گیل" باشد.

شرح لغات و معنی ابیات ترکی مولانا

ایلیک تور کجه قوشوق - شعر اول

(1)

اوسون وارسا ائی عاقیل Usun varsa ey âqil
 زینهار مالا آلدانماقیل! Zinhar mala aldanmağıl!
 شول نسنه یی کیم سن قویوب Şol nəsneyi kim sən qoyub
 گنده سین اول بوندا قالا Gedəsin ol bunda qala

ترجمه: ای عاقل، اگر دارای خرد هستی، زنهار فریب مال [دنیا] - آنچه که تو [در این دنیا] گذاشته و خواهی رفت، [اما او] در این دنیا باقی خواهد ماند - را نخور.

اوسون: از اوس US (اوص، اس، اص) در اینجا به معنی عقل، خرد، فکر و اندیشه، نیروی تمییز. معنی دیگر این کلمه در ارتباط با دلتنگی و ملال و غفلت و تنبلی و اهمال و بی قیدی ... است. این کلمه در "ترکیسرایان" به شکل "اوسسون" و مشدد نوشته شده، بی آنکه توضیحی در علت مشدد شدن آن داده شود. و نیز مرتبط با معنی دوم این کلمه (در کلمات اوسال، اوسانج، اوسانگ و اوسانماق، اوساندرماق، اوسانیلماق،) که همه در رابطه با دلتنگی و ملال و غفلت و تنبلی و اهمال و بی قیدی ... می باشند، انگاشته شده است. حال آنکه اوس در بیت فوق با معانی خرد و اندیشه و فکر و عقل این کلمه مرتبط است. از همین ریشه است اوسال (عقلانی)، اوسچو (عقلگرا، راسیونالیست)، اوسچولوق (خردگرائی)؛ اوسلو (باهوش، هوشمند، متین و با وقار)؛ اوس دیشی (دور از خرد)؛ اوسا وورماق (نیک اندیشیدن در موضوعی خاص، نکته ای را در ذهن تحلیل کردن)؛ اوسول (شخص به کمال عقلی رسیده)؛ اوسوق (معقول و متناسب)؛ اوسوللو (در ترکیب ساغ-اوسوللو به معنی عاقلانه، شخص کامل و عقلا).

عاقیل: در "ترکیسرایان" به شکل غافل نوشته شده، حال آنکه مصرع صریحا بیان می کند که شخص دارای عقل (اوس) فریفته مال دنیا نمی شود. آشکار است که شخص دارای عقل، عاقل نامیده می شود نه غافل.

زینهار مالا آلدانماقیل: در "ترکیسرایان"، به شکل "آلدانماغیل زنهار مالا" آمده است. حال آنکه در این شعر مصراعهای اول و دوم هم قافیه اند. از آنجائیکه قافیه مصرع اول عاقل است، بنابراین ترتیب صحیح کلمات مصرع دوم هم قافیه با مصراع اول. به این شکل می باید باشد: "اوسون وارسائی **عاقیل**، زینهار مالا **آلدانماقیل!**"

نسنه Nəsnə: (نسته، نسه، نستنه)، شئی، چیز. نسنه‌یی: چیز را. در "ترکیسرایان" به عوض حالت مفعولی به شکل نادرست "نسنه‌یه" ثبت شده است.

شول Sol (شو+اول): اندکی دورتر از این، اندکی نزدیکتر از آن (اشاره به مکان و زمان نزدیک) (شوئله = شو + اوئله = اینگونه، اینسان، شونلار = اینها، اینان؛ شو، شوندان، شونجا، شیمدی،)

بوندا Bunda: این جهان، در مقابل "آندا" به معنی آن جهان. در "ترکیسرایان" به شکل "گئرو" نوشته شده و به صورت میراث، مرده ریگ، بازمانده و یادگار معنی شده است. حال آنکه با توجه به شعر دوم، که در آن دو کلمه

متضاد "بوندا" به معنی این جهان و "اوندا" به معنی آن جهان آمده است، در این بیت نیز کلمه صحیح "بوندا" به معنی این دنیاست.

(2)

Sən zəhmətini görəsın سن زحمتینی گۆره سین
 Dünya malını dürəsın دنیا مالینی دوره سین
 Anlar qalırlar, xərc edib آنلار قالیرلار، خرج ائدیب
 Anmayalar səni bilə آنمایالار سنی بیله

ترجمه: تو زحمت کشیده، مال دنیا را گرد آوری. آنها [پس از فوت تو] مانده و خرج کنند، بی آنکه حتی یادی از تو کرده باشند.

سن زحمتینی گۆره سین: تو رنج آنرا بکشی. در "برگزیده متون نظم ترکی" به شکل "ایشین زحمتین گۆروپتون" ضبط شده که کلا نادرست است.

Dürmək: گردآوردن، جمع کردن، روی هم انباشتن، تا کردن و بستن، لوله کردن، به شکل تومار پیچاندن. از همین ریشه است دورمهج (لقمه بزرگ، ساندویچ)، دورمه و دوروم (هر دو به معنای ساندویچ)، به شکل ترمه وارد زبان فارسی شده است.

دنیا مالینی دوره سین: در "ترکیسرایان" به شکل "دوره سن دنیا مالینی" آمده است. حال آنکه در این شعر مصراعهای اول و دوم هم قافیه اند، بنابراین با توجه به قافیه مصراع اول (گۆره سین)، ترتیب صحیح کلمات این مصرع به این شکل می باید باشد: "سن زحمتینی گۆره سین، دنیا مالینی دوره سین". همچنین جایگزین کردن پسوند دوم شخص مفرد حال مضارع روایتی -سین، با فرم معاصر و نامناسب آزر بایجانی آن -سهن نادرست است.

Anmaq: یاد نمودن، به خاطر آوردن، یاد کردن. از همین ریشه است آنی (خاطره)، آنما (یادبود)، آنیت (یادمان)، آنیم (یادواره)، آتار (ذاکر، به عنوان اسم شخص نیز بکار می رود).

Bilə: ۱- همراه، با، همراه با، در معیت. در این معنی فرم اصلی آن بیرله است ۲- حتی، هم، ۳- ضمیر تکراری خود.

سنی بیله Səni bilə: در "ترکیسرایان" به شکل "زهی بلا" آمده و به معنی آه، دریغا معنی شده است. حال آنکه خوانش درست به شکل "آنمایالار سنی بیله" بوده و کل مصراع با توجه به موضوع بیان شده در مصراع قبلی (دفن کردن) و فعل آنمایالار (یاد کردن)، به معنی تو را یاد هم نکنند است.

آنلار قالیرلار خرج ائدیب، آنمایالار سنی بیله: در "برگزیده متون نظم ترکی" به شکل "آن قالیر آنی خرج ائوپ سن آنمایا رهی بلا" ضبط شده که کلا مغلوط و نامفهوم است.

(3)

Səni unudur dostların سنی اونودور دوستلارین
 Oğlun, qızın, avratların اوغلون، قیزین، آوراتلارین
 Ol malını üləşələr اول مالینی اوله شه لر
 Hesab edib qıldan qıla حنساب ائدیب قیلدان قیلا

ترجمه: دوستانه، دختر و پسر و زنانت تو را فراموش کنند. آنها آن مالت را مو به مو حساب و بین خود تقسیم کنند.

آورات (آرواد) Avrat: همسر، زن. از ریشه اوراگات-اوراقوت-اوراگاج ترکی قدیم. ریشه شناسی این کلمه بر اساس عورت عربی، ریشه شناسی ای عامیانه و نادرست است. این کلمه در "ترکیسرایان" به شکل عورت ثبت شده که شبیه عربی بودن این کلمه را القا می کند. حال آنکه کاربرد فرم آورات- آروات که دارای ریشه و ظاهر ترکی است مناسبتر به نظر می رسد.

اوله شمک Üleşmək: تقسیم کردن، پخش کردن. از همین ریشه است: اؤلکه (کشور)، اولوش (سهام)، اولوس (ملت)

(4)

Bir dəmliyə ağlaşalar بیر دملییه آغلاشلار
 Andan barıb bayraşalar آندان باریب بایراشلار
 Səni çuxura gömüşüb سنی چوخورا گوמושوب
 Tez dönələr gülə gülə تئز دؤنه لر گوله گوله

ترجمه: [پس از مرگ تو] برای لحظه ای بگریند، سپس رفته و جشن بگیرند. تو را دفن کرده و خندان و شادان به سرعت برگردند.

آغلاشماق Ağlaşmaq: باهم گریستن، سوگواری گروهی. پسوند "ش" که در افعال بایراشماق، آغلاشماق، گوئوشماق، ایشماق، اوله شماق و بکار رفته است، پسوند اسم ساز از فعل در زبان ترکی در وجه مشارکتی است و با "ش" فارسی رابطه ای ندارد. از متون تورفان "اوروش" (نبرد)، کوسوش (آرزو)، بوسوش (غم)، یاراش (مناسب)، سیغیش (اضطراب). در بعضی از افعال "ش" به عنوان پسوند تشدید و تاکید نیز بکار می‌رود. ککره شماق (تحقیر کردن). استعمال پسوند -ش در تمام زبانهای تورکی و در ایران بویژه در لهجه های قشقائی زبان ترکی در جنوب دیده میشود.

بایراشالار Bayraşalar: از ریشه بایراشماق Bayraşmaq باهم جشن گرفتن، هم‌ریشه با بایرام. این کلمه در "ترکیسرایان" به شکل باغلاشالار از مصدر باغلاشماق به معنی اتفاق کردن ثبت شده است. حال آنکه با توجه به مضمون شعر و نیز مصرع بعدی که از خندان برگشتن دفن کنندگان سخن می‌رود، فرم بایراشماق به معنی جشن گرفتن صحیح است. (در ترکیسرایان بن "باغ" به معنی ریسمان و طناب دانسته شده است. حال آنکه باغ کلمه ای مرکب از مصدر باستانی با- به علاوه پسوند اسم ساز از فعل -ق می باشد. باق-باغ کلمه ای به معنی هر نوع پیوند و ربط و بند دهنده اعم از ریسمان و طناب و ... است).

گوئوشماق Gömüsmək: دفن نمودن با کمک هم، نهادن در زیر خاک و با خاک پوشاندن. از همین ریشه است گوئو (چیز دفن شده)، گوئوت (خزینه)، گوئولو (مدفون)؛ کومه‌ج، کومور (ذغال)،

(5)

قیلما یالار سنه وفا Qılmayalar sənə vəfa

بونلار بای اولار، سن گدا Bunlar bay ola, sən gəda

سنین اوچون وئرمه یه لر Sənin üçün verməyələr

بیر پارا اتمک یوخسولا Bir para ətmək yoxsula

ترجمه: بر تو وفا نکنند، [پس از فوت تو] اینان بی نیاز [از تو] و تو نیازمند [دعای خیر و فاتحه آنها] شوی. [اما] آنها از برای تو قرص نانی هم به فقیری ندهند.

قیلماق Qılmaq: کردن و انجام دادن. اغلب مترادف مصادر ائيله مک و ائتمک بکار می‌رود. در ترکیسرایان گفته می‌شود که این فعل دارای معنی نماز گزاردن نیز می‌باشد. حال آنکه "قیلماق" به تنهایی معنی نماز گزاردن نمی‌دهد، قالب "نماز قیلماق" به معنی نماز گزاردن است.

بای Bay: دارا، ثروتمند. در ترکیسرایان گفته می‌شود که کلمه "بای" به زبان فارسی نیز وارد شده و به صورت "بیک" رایج است. حال آنکه دو کلمه "بای" (پای، بی) به معنی ثروتمند و "بیک" (بیگ، بگ، بیک، بک، بی، به‌ی، به‌یگ، ...) به معنی آقا، ارباب، سرور دو کلمه جداگانه با دو ریشه شناسی و دو معنی جداگانه اند و نسبت و ربطی به هم ندارند. از همین ریشه است باییتماق (ثروتمند کردن)؛ باییتماق و باییتماق (هر دو به معنی ثروتمند شدن).

اولا Ola: در "ترکیسرایان" به شکل اولار و به فرم استمراری آمده است، حال آنکه با توجه به فعل قبلی قیلمایالار که مضارع است، این فعل نیز می‌بایست به شکل مضارع (اولا) آورده شود.

اتمک Өtmək: نان، نوعی نان

(6)

اول مال کی دوردون نار اولا Ol mal ki dürdün nâr ola
 حاقق'ین گۆزونده تار اولا Haqq'ın gözündə târ ola
 هرگیز مدد بولمایاسین Hərgiz mədəd bulmayasın
 چئوره باخیب، ساغا سولا Çevrə baxıb, sağa sola

ترجمه: مالی که [در این دنیا] اندوختی، [در آن جهان تبدیل به] آتش خواهد شد. [این نار] به چشم خدا [نه سبب روشنی سرنوشت تو، بلکه باعث تیره و] تار [شدن آن] خواهد بود.

اول مال کی دوردون نار اولا: در "ترکیسرایان" به شکل "اول مال کی دوردون مار اولا" خوانده شده و به صورت مالی که جمع کرده ای مار شود معنی شده است. هر چند کاربرد دوگانه مال-مار در ادبیات کلاسیک ترکی مشاهده شده است، اما بنظر می‌رسد در اینجا خوانش "نار" به معنی آتش مناسبتر باشد. مراد آنست که مالی در این دنیا اندوخته ای در آن جهان تبدیل به آتشی خواهد شد که تو را خواهد سوزاند. این معنی در هماهنگی کامل با مصراع دیگر قرار دارد که می‌گوید اما این نار به چشم خدا نه سبب روشنی سرنوشت تو، بلکه باعث تیره و تار شدن آن است.

حاقق این گوژونده تار اولا: در "ترکیسرایان" به شکل "حقا که گورون دار اولا" آمده است. در اینجا نیز - هر چند در ادبیات کلاسیک دوگانه گور و دار (قبر، تنگ) بکار گرفته است، اما با توجه به نگاه کردن به چپ و راست در مصرع بعدی (باخیب ساغا سولا)، و نیز با توجه به روشنی "نار" در مصرع قبلی که در رابطه با دیدن اند، به نظر میرسد فرم حاقق این گوژونده تار اولا (به چشم حق تار باشد) که باز در رابطه با چشم و دیدن می باشد مناسبتر باشد. مقصد آنست که اندوخته دنیا، آخرت انسان را سوزانده و سرنوشتش را به چشم خداوند تیره و تار می کند.

چئوره Çevrə: پیرامون، اطراف، محیط، از مصدر چئویرمک به معنی برگرداندن، به چرخش در آوردن، واژگون کردن. همیشه با چئویری (ترجمه)، چئویریم (برگردانش)، چئویریلیش (کودتا)، چئورهچی (طرفدار محیط زیست)، چئورهلمک (محاصره کردن)، چپ چئویرمک (زیرو رو کردن)

ایکینجی تور کجه قوشوق - شعر دوم

(1)

Ol kim gedə uzaq yola اول کیم گئده اوزاق یولا
 Gərək azıq ala bilə گره ک آزیق آلا بیله
 Almaz isə yolda qala آلاماز ایسه یولدا قالا
 Ərməyə hərgiz mənzilə ارمه یه هرگیز منزیله

ترجمه: آنکه راه طولانی در پیش دارد، می باید به همراه خود توشه بردارد. اگر [توشه راه را به همراه] بر ندارد، هرگز به منزل نرسد.

آزیق Azıq: زاد، توشه، خوراک راه. به شکل آذوقه وارد زبان فارسی شده است. از همین ریشه است آزیقلیق (ظرف غذا)، آزیقلی (کسی که به بینوایان غذا دهد)

"آلا بیله Ala Bilə": در "ترکیسرایان" این ترکیب به شکل "آلابیله" از مصدر ترکیبی "آلابیلیمک" به معنی بتواند اخذ کند گمان شده است. حال آنکه در اینجا با دو کلمه جدای "آلا" به معنی بگیرد، و "بیله" به معنی همراه داشته باشد مواجهیم. بیله فرم دیگر "بیرله" در ترکی قدیم به معنی با، همراه، در معیت و ... است و ربطی به فعل معین بیلیمک به معنی توانستن ندارد. "گره ک آزیق آلا بیله" یعنی می باید آذوقه راه به همراه داشته باشد.

ارمک **Örmək**: واصل شدن، رسیدن. از همین ریشه است "ارهک" به معنی غایه، "ارمیش" و "اره‌ن" به معنی عارف، ولی و اولیا الله، ارهک به معنی غایه و هدف.

(2)

وئردی سنه مالی چالاب **Verdi sənə malı Çalab**
 تا خئیره قیلاسن سبب **Ta xeyrə qılasın səbəb**
 خئیر ائيله گیل، حاق قیل طلب! **Xeyr eyləgil, Haq qıl tələb!**
 وئرمه‌دن اول مالی یئله! **Vermədən ol malı yelə!**

ترجمه: خداوند به تو مال داد تا [آنرا] سبب خیر کنی. کار خیر کن و حق را بطلب، پیش از آنکه آن مال [خدا داده] را به باد دهی.

چالاب **Çalab**: خداوند، پروردگار. در ترکیسرایان به شکل چلب آمده است، حال آنکه مناسبتر است فرم "چلب" - "چلبی" به معنی شیخ طریقت و افندی و... و فرم "چالاب" به معنی پروردگار بکار رود. نمونه از ادبیات کلاسیک: "حاق چالاب یم، حاق چالاب یم، سنجیله یین یوخ چالاب یم" (یونوس ایمره) [پروردگار حقم، پروردگار حقم!؛ مانند تو پروردگاری ندارم].

خئیر ائيله گیل، حاق قیل طلب: در "ترکیسرایان" "ائيله گیل" به معنی بکن، به شکل "ائيله ده" خوانده شده و به صورت ادات تاکید "ده" به علاوه فعل امر "ائيله" توضیح داده شده است. حال آنکه قالب "ائيله ده"، (البته به شکل "آت ده") صرفاً در ترکی مدرن ترکیه بکار می رود و در متون قدیمی کاربردی ندارد. فرم صحیح "ائيله گیل" به معنی بکن (با تاکید) می باشد.

(3)

بوگون سئوینیرسین منیم **Bugün sevinirsin mənim**
 چوخ دییه آقچام، آلتینیم **Çox diyə aqçam, altınım**
 آنماز میسین اول گونو کیم **Anmaz mısın ol günü kim**
 مؤحتاج اولاسین بیر پولاً؟ **Möhtac olarsın bir pulə?**

ترجمه: امروز شادمانی می کنی که [پول] نقره و طلای بسیاری داری، [آیا] به یاد نمی آوردی آن روزی را که به پیشیزی نیز محتاج شوی؟

آقچا (آقچا) = Aqça = آغی + چا: پول، شئی بهادار که برای معامله پایاپای بکار رود. از ریشه آغی (پارچه ابریشمی) و یا آقی (خزینه) در ترکی باستان.

چوخ دیبه آقچام، آلتینیم: در "ترکیسرایان" به شکل "آلتونوم، آقچام چوخ دئیو" آمده است. حال آنکه در این شعر، مصراعهای اول، دوم و سوم هم قافیه اند. بنابراین با توجه به قافیه مصراعهای اول (منیم)، و سوم (کییم) قافیه مصراع دوم هم می باید آلتینیم باشد. یعنی ترتیب صحیح کلمات به این شکل است: بوگون سئوینیرسین **منیم**؛ چوخ دیبه آقچام، **آلتینیم**؛ آنماز میسین اول گونو **کییم**؛ ...

اول گونو Ol günü: در "ترکیسرایان" به شکل "اول سونو" آمده است. حال آنکه با توجه به مصرع قبلی که صحبت از "بوگون" (امروز پولدار) می رود، کاربرد "اوگون" (آنروز بی پول) و ایجاد تضاد (بین بوگون-اوگون) مناسبتر به نظر میرسد.

(4)

As etməyə mālın sənin آس ائتمه‌یه مالین سنین
 Xoş olmaya hâlin sənin خوش اولمایا حالین سنین
 Nəsnərməyə əlin sənin نسنه‌رمه‌یه الین سنین
 Gər sünmədinsə əl ələ گر سونمه‌دینسه ال اله

ترجمه: اگر [در این جهان] دست [یاری به سوی کسی] دراز نکرده باشی، [در آن دنیا نیز] مالت فایده ای نخواهد داشت، حالت خوش نخواهد بود و دستت به چیزی نخواهد رسید.

آس (آسی، آسسی، آسیق): سود، منفعت، فایده. این کلمه در ترکیسرایان با "ایسسی، ایس" (ایدی، اییه، اییه-سی) به معنی صاحب و مالک خلط شده است.

نسنه‌رمک Nəsnərmək: به چیزی دست یافتن. فشرده نسنه‌یه ارمک.

سونمک Sünmək: دراز کردن چیزی، کش دادن بدون قطع و پاره نمودن، از همین ریشه است سوندوروک Sündürük و سونه‌ک Sünək (شئی قابل انعطاف، الاستیک)

سونمه‌دینسه Sünmədinsə: در "ترکیسرایان" به شکل سونمادینسا از مصدر سونماق توضیح داده شده است. مصدر سونماق به معنی تقدیم و عرضه کردن می باشد، حال آنکه آنچه در این مصرع بکار رفته سونمک به معنی دراز کردن چیزی (دست، ...) است. نمونه کاربرد سونمک در متون کلاسیک ترکی: "یونوس، تاپ، اوزات بو سۆزو؛ آلاّه ینا توتقیل اوزو- دیداردان آییرما بیزی، آلاّه سنه سوندوم اییم" (یونوس ایمره) (خداوند دستم را به سویت دراز کردم).

(5)

ایلتدین ایسه آندا چیراق İltdin isə anda çıraç
اولا سنه اول خوش دوراق Ola sənə ol xoş duraç
بوندا نه کیم قیلدین یاراق Bunda nə kim qıldın yaraç
آندا سنه قارشى گله Anda sənə qarşı gələ

ترجمه: اگر به آنجا چراغی برده باشی، مقری خوب برایت خواهد بود، [در غیر اینصورت] هر آنچه که در این جهان حاضر کرده ای، در آن جهان بر علیه ات عمل خواهد کرد.

ایلمک İltmək: بردن، رساندن، متصل کردن. چیراغی ایلمک= به همراه بردن چراغ. در ترکیسرایان به اشتباه "آلتون" ثبت شده است. نمونه کاربرد ایلمک در متون کلاسیک ترکی: "ایلتیب بیزی مقبره یه قویانلارا سالام اولسون" (یونوس ایمره) (سلام بر کسانی که جنازه ما را به مقبره برده بگذارند). "یونوس، شیمدی سن دیل ایله، من حاقق ى سئوه ریم دئمه؛ اول پادیشاه حضرتینه، گؤرکلو ماتاه ایلمک گرهک (یونوس ایمره) (به حضور آن پادشاه، متاع زیبا می بایست برد). از همین ریشه است نئولوژیسم "ایلمه" به معنی ای مئیل.

دوراق Duraç: ایستگاه، موقف، مقر، جای، منزل. چنانچه یونوس ایمره می گوید: "نه سولطان، نه بایلارداسین؛ نه کؤشک-و سارایلارداسین؛ گیردین میسکینلر گؤنلونه، ائدیندین دوراق چالاب یم" (نه در میان سلاطین و ثروتمندانی، نه در قصر و کاخها هستی؛ به دل فقرا داخل شدی و جای گرفتی، پروردگارم). از همین ریشه است دوروم (موقعیت)، دوراغان (ایستا)، دوراقساما (مکت)، دورقون (راکد)

ایلتدین ایسه آندا چیراق: در "ترکیسرایان" این مصرع به شکل "آلتون ایسه آندا چوراق" آورده شده و "چوراق" به شکل شوره زار، "آلتون" به شکل طلا و سکه نقره و کل مصرع به شکل "آنگاه طلا، تله و [گورت] مسکن و ماوایت می شود" تفسیر شده است. حال آنکه ترکیب آلتون ایسه آندا چوراق" که به معنی "طلا در آن جهان شوره زار می شود" است افاده معنی نمی کند، و با مصرع بعد از خود (اولا سنه اول خوش دوراق) نیز کوچکترین ارتباط

معنائی منطقی ندارد. علاوه بر آن رسیدن از همچو جمله بی معنی ای به تفسیر حیرت العقول "آنگاه طلا، تله و [گورت] مسکن و ماوایت می شود" غیر ممکن است، افزون بر آنکه این تفسیر خود چندان معنی دار هم نمی باشد. فرم صحیح این بیت "ایلتدین ایسه آندا چیراغ، اولا سنه اول خوش دوراق" است که به سادگی به معنی "اگر به آنجا (با دست یاری به سوی دیگران دراز کردن در این دنیا، که در ابیات قبلی از آن سخن می رود) چراغی برده باشی، آنجا برای تو اقامتگاهی خوش خواهد شد".

یارق Yaraq: آمادگی راه، تدارکات سفر، حاضر، چیز مفید و بدردبخور، سلاح، زره، سپر. به شکل یراق به زبان فارسی وارد شده است. یارق ائیلهمک به معنی مهیا شدن است. (نهاد "یارق گرهک" در دوره صفوی معادل لجیستیک بوده است).

بوندا نه کیم قیلدین یارق: در "ترکیسرایان" به شکل "ئیلر طاشیم قیلدین یارق" آمده است که نامفهوم و غیر منطقی است و معنی ای که از آن در آورده شده (آن سکه هایی که به مثابه سلاح جمع کرده ای) نیز به هیچ وجه نمی تواند از آن استنباط و استنتاج بشود. علاوه بر آن در اینجا کلمه یارق نه به معنی سلاح، بلکه به معنی تدارکات راه است، چنانچه در غریب نامه آمده است: "چونکو جومله یول یاراغی جمع اولا، هم مووافیق اول یولا یولدش بولا". "ئیلر طاشیم" خوانشی نادرست است و فرم صحیح "بوندا نه کیم" می باشد و بر این اساس نیز کل مصراع "بوندا نه کیم قیلدین یارق" به معنی هر آنچه در این دنیا از ملزومه راه آماده کرده ای" است. یارق قیلماق به معنی تدارک لزوم است. یونس ایمره ترکیب "یارق قیلماق" و کلمه "دوراق" این بند را عینا در شعر زیر بکار برده است: "گل گنده لیم، قالما ایراق؛ دوست اوچون قیلالیم یارق؛ شیخ ین قاتیندا دیر دوراق، گل دوستا گنده لیم کوئول".

آندا سنه قارشی گله: در "ترکیسرایان" به شکل "آنلار سنه قارشی گله" آمده و به "آلتون" مصرع قبلی - که خوانشی نادرست می باشد - تحویل شده است. حال آنکه خوانش صحیح کلمه "آندا" به معنی آن جهان - آخرت، در مقابل "بوندا"ی مصرع قبل به معنی این جهان - دنیا است. (بوندا نه کیم قیلدین یارق - آندا سنه قارشی گله: هر آنچه که در این جهان اندوخته ای، در آن جهان بر علیه ات عمل کند).

(6)

مال، سرمایا قیلقیل آزیق Mal, sərmaya qılqıl azıq

حاقق ا اینانیرسان بایقی Haqq' a inanırsan bayıq

یاپ آخیرت، دونیانی بیخ Yap âxirət, dünyanı yıx

تا اره سین خوش منزله Tâ ərəsin xoş mənzilə

ترجمه: اگر به حق ایمانی قطعی داری، مال و سرمایه ات را [با بذل و بخشش آنها] توشه [راحت] کن، آن جهان را بساز و این دنیا را تخریب کن، تا به منزلی خوش واصل شوی.

Bayıq: بابیق، حقیقت، سخن راست و اصیل، قطعی و بیگمان، آشکار و روشن

(7)

Çün ola əlində dirəm چون اولایینده دیرهم
 Yetdikcə güc, qılqıl kərəm یئتدیکجه گوج، قیلقیل کرم
 Öyüt budur ki mən dərəm اویوت بودور کی من دئره م
 Devlät anın öyüt ala دئولت انین اویوت آلا

ترجمه: هنگامی که [پول] درهم در دست داری، تا آنجا که می توانی، بذل و بخشش کن. پند [واقعی] این است که من می گویم، بخت و اقبال [حقیقی] از آن کسی است که پند پذیرد.

Dirəm: درهم، درم، (واحد پول، از دراخمای یونانی)

یئتدیکجه گوج، قیلقیل کرم: در "ترکیسرایان" به شکل "گوج یئتدوکجه قیلقیل کرم" آمده که به لحاظ وزن شعری دارای اشکال است. ترتیب صحیح کلمات مصرع بدین شکل است "یئتدیکجه گوج، قیلقیل کرم".

اویوت (اویوت) Öyüt: پند، نصیحت، اندرز

من: من ترکی و من فارسی ارتباطی با هم ندارند. مانند بد انگلیسی و بد فارسی. من تورکی از ریشه آلتائی بی به معنی من گرفته شده است. بی+z=ما فرم جمع آن است. اشکال باستانی و لهجه ای این کلمه بدین شرح است: بینگ، مینگ، مانگ، بین، مین، بن، من، مم. هم چنین است او"ی ترکی و فارسی. او"ی ترکی مخفف اول ترکی قدیم و باستان است. ادعا شده است که هر دو ضمیر "من" و "او" فارسی معاصر، وامواژه هائی ترکی در این زبان می باشند.

Dərəm: دیرهم، دئیره م، (میگویم).

(8)

Ayıtma mal oldu täləf! آیتما مال اولدو تلف!
 Haq birə min verər xäləf حاقق بیره مین وئرەر خالف
 Qılqıl sələf! Qılma ələf! قیلکیل سلف! قیلما ələf!
 Vərnə qamu zâyi ola! ورنه قامو ضایع اول!

ترجمه: [هنگامی که بذل و بخشش می کنی] نگو که مالت تلف شد، حق در عوض یک، هزار می دهد. کار ارجمند کن و کار نازل مکن، وگرنه همه ضایع می شود.

آیتماق Ayıtmaq: گفتن، ذکر کردن، وعده دادن، پرسیدن، به گفتار آوردن (از مصدر آیماق به همین معانی. از همین ریشه است آیدیرماق، آیتیش (احوال پرسی)، آیتقان (سائل)، آیدیق (آی+دیق، خطاب)، آییق (وعده)، آیتینماق، آیتیلماق، آیتیم (سرود))

آیتما مال اولدو تلف: مصرع در "ترکیسرایان" به شکل "ائمه مالین الا تلف"، یعنی کلمه اول مصراع آیتما" به اشتباه ائمه به معنی مگو و دو کلمه آخر "اولدو تلف" به شکل "الاتلف" به معنی تلف شد خوانده شده است. هرچند در باره الاتلف توضیحی داده نشده، با اینهمه کل مصراع به شکل "مال خود را تلف نکن" معنی شده است. حال آنکه "ائمه مالین الا تلف" معنی کاملاً متضادی با آنچه در ترکیسرایان عرضه شده داشته و به مفهوم "مال خودت را حتما تلف بکن" است! با تصحیح خوانش به شکل آیتما (به جای ائمه) و اولدو (به جای الا)، فرم صحیح و معنیدار مصراع چنین می شود: "آیتما مال اولدو تلف" به معنی (به هنگام از دست دادن مالی) نگو (و شکایت نکن) که مالت تلف شد.

سلف: (کلمه ای عربی) آنکس که از دیگران در امری جلو زده است، کار و چیزی که قابل افتخار و غرورآفرین است، فروش مهلتدار.

علف: (کلمه ای عربی) کار و چیز بی ارزش و نازل مانند علف

حاقق بیره مین وئرەر خالف: در "ترکیسرایان" به شکل "حق بیر مینه وئرور خالف" آمده و به صورت "حق یک در هزار عوض می دهد" معنی شده است. اما این معنی که حق در مقابل هزار، یک عوض می دهد (یک هزارم) کاملاً متضاد آن چیزی است که مصراع در صدد القای آن است (هزار برابر). فرم صحیح این مصراع با تعویض جای بیر و مین، به شکل "حاقق بیره مین وئرەر خالف" بوده و به معنی "حق در مقابل یک [نیکی]، هزار [برابر] پاداش و [عوض می دهد] است.

(9)

Dilər isən eyş-i əbəd دیله ر ایسه ن عئیش-ی ابد
 Qılqıl nə dediysə Əhəd قیلقیل نه دئدیسه احد
 An'dan dilə hər dəm mədəd! آن دان دیله هر دم مدد!
 Tâ ərişəsin hâsıla! تا اریشه سین حاصیلا!

ترجمه: اگر خواهان حیات جاویدان هستی، به هر آنچه که [خداوند] یکتا گفته عمل کن، هر لحظه از وی مدد بخواه تا به نتیجه برسی.

قیلقل نه دئدیسه احد: در "ترکیسرایان" به شکل "توتغیل" آمده و به شکل عمل کن معنی شده است. حال آنکه توتغیل به معنی بگیر است. کلمه صحیح قیلقل به معنی عمل کن است.

هر دم: همیشه، هر آن، همواره. در "ترکیسرایان"، "هردم" به شکل "مردم" خوانده شده و در نتیجه مصراع به اشتباه و به شکل "از مردم مدد بخواه" معنی شده است. حال آنکه این خوانش صحیح این ترکیب "هر دم" است و "آن دان" اشاره به "احد" در مصراع قبلی دارد، یعنی از خداوند مدد بخواه. "قیلقل نه دئدیسه احد، آن دان دیله هر دم مدد". معنی بند واضح است "اگر طالب حیات جاودانی هستی، به گفته خداوند یکتا عمل کن، هر آن از او مدد بخواه تا به نتیجه مطلوب برسی". نمونه کاربرد هر دم در متون کلاسیک: گوزوم هر دم سنی گوزله، دیلیم هر دم سنی سؤیله؛ یونوس هر دم سنی اوزله، اونولماز اورهیی باشی. (یونوس ایمره)

اریشمک **Ərişmək**: به چیزی واصل شدن

(10)

Böylə buyurdu Ləm yəzəl: بؤیله بویوردو لم یزل:
 Bilin bunu! Qılın əməl! "بیلین بونو! قیلین عمل!"
 Tərk eyləniz tul-i əməl ترک ائیله نیز طول-ی امل
 Uymanız hər bir bătıla! اویمانیز هر بیر باطیلا!

ترجمه: خدای لم یزل چنین فرمود: این (حقایق) را بدانید و بدان عمل کنید، طول امل را ترک کنید و مطیع هر باطلی نشوید.

بۆیله Böylə: اینگونه، این سان

اویماق Uymaq: پیروی کردن، متابعت، هماهنگی نمودن، شیفته شدن. از همین ریشه است اویسال (مطیع)، اویارلاماق (انطباق دادن، تعدیل کردن)؛ اویوم (هماهنگی)، اویقون (مناسب)، اویار (o.k).

(11)

Yoxsul isən, səbr eyləgil یوخسول ایسه‌ن، صبر ائيله‌گیل
Gər bay isən, xeyr eyləgil! گر بای ایسه‌ن، خئیر ائيله‌گیل!
Hər bir hala şükr eyləgil! هر بیر حالا شوکر ائيله‌گیل!
Haq döndərir haldan hala حاقق دۆنده‌ریر حالدان حالا

ترجمه: اگر مستمندی صبر پیشه کن، و اگر دارا هستی خیر باش (بذل و بخشش کن)، در هر حالی که هستی شکرگزار باش، زیرا که حق از حالی به حال دیگر متحول می‌کند.

گر بای ایسه‌ن، خئیر ائيله‌گیل: در "ترکیسرایان" به جای خئیر، کلمه "ذکر" آمده است. کلمه صحیح با توجه به بای (ثروتمند)، خیر است، یعنی شخص ثروتمند باید خیر باشد.

(12)

Dünya An'ın, axrət An'ın دنیا آن ین، آخرت آن ین
Ne'mət An'ın, mehnət An'ın نعمت آن ین، مئحنت آن ین
Damu An'ın, cənnət An'ın دامو آن ین، جنت آن ین
Devlət anın k'An'ı bula دئولت آنین کانی بولا

ترجمه: دنیا از آن اوست، آخرت از آن او، نعمت و محنت از آن او، بهشت و جهنم از آن او. دولت واقعی از آن کسی است که او (حق) را پیدا کند.

دامو (تامو، تاماق) Damu: جهنم، از مصدر تامدیماق (سوزاندن)، تامدو (آتش فروزان، آتش سرکش، شعله قوی)

کانی Kanı: کی+آن+ی= که او را

کانی بول Kâni bula: در "ترکیسرایان" به صورت "قانی بولا" نوشته شده و بی آنکه توضیحی در باره "قانی" داده شود، "دئولت اونون کانی بولا" به شکل "همه اینها از اوست" معنی شده که آشکارا هم خوانش و هم معنی عرضه شده نادرست است. این ترکیب در "برگزیده متون نظم ترکی" به شکل نادرست "کافی بولا" ثبت شده است. فرم صحیح این کلمه "کانی" کوتاه شده "کیم آنی = کیم + آن + ی = کی + آن + ی = ک + آن + ی = کانی" (که او را) است. یونوس ایمره می گوید: "اول دنیزدن ایچیر بیزه، کاندان ایچهر شیخ-و فقیه". در اینجا کاندان فرم فشرده کی + آن + دان است. مصرع "دئولت اونون کانی بولا" یعنی دولت (اقبال واقعی) از آن کسی است که او (خداوند) را پیدا کند.

(13)

Haq'dan mənə nə mal gərək حاق دان مننه مال گرهک
 Nə qıl gərək, nə qal gərək نه قیل گرهک، نه قال گرهک
 Diləyim iyi hal gərək دیله ییم اییی حال گرهک
 Kəndözünü bilən qula کندوزونو بیلهن قولا

ترجمه: مرا از حق نه مال می باید و نه قیل و نه قال. خواست من [از حق برای] بنده [بصیری] که خود را می شناسد، حال نیکو است.

حاق دان: در "ترکیسرایان" به شکل حقا آمده و به شکل به راستی معنی شده است. حال آنکه فرم صحیح حاق دان (از حق) می باشد. یعنی اینکه از خداوند مال [دنیا] نمی خواهم، حال [نیک] می خواهم.

کندوز Kəndöz = کندی + اوز: خویشتن

(14)

Mən bir biçarə ey İlah! من بیر بیچاره، ائی ایلاه!
 Yavlaq çox eylədim günah یاولاق چوخ ائیلهدیم گوناہ
 Yazıqlarımdan âh! âh! یازیقلا ریمدان آه، آه!
 Ma şərḥ edəm, gəlməz dilə ما شرح ائدهم، گلمهز دیله

ترجمه: پروردگارا، من بیچاره ای هستم که گناهان بسیار زیادی مرتکب شدم. آه و آه از معاصی ام. اینک [می خواهم] شرح دهم، [اما] بر زبانم جاری نمی شوند.

بیچاره: در "ترکیسرایان" این کلمه به شکل "بیجان" آورده شده و "من بیر بیچاره ائی ایلاه" به شکل (من بیروح شده ام) معنی گردیده، که مصراع را علاوه بر بی معنی ساختن، به لحاظ وزنی دچار اشکال نموده است. کلمه صحیح، بیچاره است. معنی بیت آن است که من بیچاره ای ام که گناهان بسیاری مرتکب شده است.

Ma: هان! اینک! بفرما! (ایشته! آل!). در "ترکیسرایان" به جای "ما" ترکی، کلمه فارسی "نه" آورده شده و ترکیب حاصل "نه شرح ائدهم" نیز معنی نشده است! حال آنکه کلمه صحیح "ما" به معنی اینک بوده و معنی مصراع بدین شکل است: اینک [می خواهم گناهانم را] شرح دهم، [اما] بر زبان جاری نمی شوند.

Yavlaq (یاو+لاق): بسیار زیاد (عمدتا در موارد بد، ناشایست، بی ارزش، پست)

Yazıq: گناه و خلاف شرعی، یازیقی (گناهکار)، (خلاف عرفی = سوچ، مجرم = سوچلو)

(15)

ای شمس، دیله حاق دان حاق'ی! Ey Şəms, dilə Haq'dan Haq'ı

بیز فانیبیز، اولدور باقی Biz fânibiz, Ol'dur bâqı

قامولار آن'ین موشتاقی Qamular Ân'ın muştâqı

تا خود کی اول کیمین اولا (بولا؟)! Tâ xud ki Ol kimin ola (?)

ترجمه: ای شمس، از حق، حق را طلب کن، ما فانی هستیم و او باقی است. همه مشتاق [وصال] اویند، تا او از آن چه کسی گردد (?)

Fânibiz: در "ترکیسرایان" به شکل "فانیبیز" آمده و توضیح داده شده که -بیز صیغه اول شخص جمع مضارع از مصدر ایملک است. البته این گفته در مورد ترکی مدرن ترکیه صحیح است. اما در شعر مولانا که به ترکی خراسانی با رگه هایی از ترکی جغتائی است و با توجه به صیغه اول شخص مفرد مضارع مصدر ایملک در این اشعار، که "مه‌ن" است (مانند سئوه‌رمه‌ن)؛ صیغه اول شخص جمع مضارع ایملک، -بیز (-میز، -میس، -بیس) می باشد. بنابراین فرم صحیح این کلمه "فانیبیز" می باشد.

Ol: صفت و ضمیر اشاره، او (فرم قدیمی). گفته می شود ضمیر اشاره او در زبان فارسی از این ضمیر اشاره ترکی گرفته شده است.

اولا Ola: باشد، شاید، بلکه، احتمالاً. از مصدر اولماق (اول +، مانند ترکیب قالا در همین اشعار). "اولا" و "اولا کی" در ترکیسرایان به اشتباه مشتق از صفت و ضمیر اشاره اول دانسته شده اند.

تا خود کی او کیمین اولا! این مصراع، احتمالاً به سبب خوانش نادرست، دارای مشکلات معنایی است.

اوجونجو تور کجه قوشوق - شعر سوم

Kiçkinə oğlan, hey bizə gəlgi! هئی بیزه گلگیل!
Dağlardan daşdan, gəz bizə gəlgi! گز بیزه گلگیل! داغلاردان داشدان،

ترجمه: آهای پسر کوچک، به پیش ما بیا، از کوهها و سنگها، گردش کنان به پیش ما بیا!

کیچکینهن Kiçkinən: در "ترکیسرایان" عبارت "کیچکینه اوغلان" در مصراع "کیچکینه اوغلان هئی بیزه گلگیل"، به شکل "گئچگیلن اوغلان" خوانده و به صورت "صیغه تاکید امری ساخته شده از مصدر گئچمک" به کمک پی افزوده "گیل، گیل" شرح داده شده است. حال آنکه خوانش صحیح، کلمه بسیار مصطلح "کیچکینه-کیچکینه" به معنی کوچولو، خرد و کوچک مرکب از کیچی به معنی کوچک به علاوه -گینه، -قینا پسوند تصغیر و تحییب در ترکی قدیم و میانه است. در نتیجه این اشتباه در خوانش "کیچکینه اوغلان هئی بیزه گلگیل"، با افزودن "بیا و کوهساران" به صورت "آهای پسر، به سوی ما آ، کوهساران را پشت سر بگذار و بیا" معنی شده که البته نادرست است. معنی صحیح این جمله چنین است: "هی پسر کوچولو، به [سوی] ما بیا".

داغلاردان داشدان، گز بیزه گلگیل: در "ترکیسرایان" به شکل "داغدان داغا، گزه گزه گلگیل" آمده است که هم به لحاظ وزنی، هم به لحاظ معنایی و هم به لحاظ شعریت دارای اشکال است.

Ay bigi səndin, gün bigi sənsin گون بیگی سندن، آ بیگی سندن

Biməza gəlmə, baməza gəlgi! بیمزه گلمه! بامزه گلگیل!

ترجمه: تو چون ماه بودی، تو چون خورشید هستی، ناخوشایند نیا، خوشایند بیا

Kiçkinən oğlan, otağa girgi! کیچکینهن اوغلان، اوتاغا گیرگیل!

Yolu bulmazsan, dağlardan gəlgil! داغلاردان گلگیل! یولو بولمازسان، داغلاردان گلگیل!

ترجمه: پسر کوچک، به اتاق [اقامتگاه] ما داخل شو، اگر راه را نتوانستی پیدا کنی، از کوهها بیا

بیگی Bigi (گیبی، کیمی): مانند

Bulmaq پیدا نمودن، یافتن چیز موجود (پیدا نمودن چیز گمشده=تاپماق)

داغلاردان گلگیل: در "ترکیسرایان" به شکل "داغ داغا گلگیل" آورده شده که نامفهوم است. اما به شکل "از کوهها سرازیر شو" معنی گردیده است، حال آنکه داغ داغا گلگیل به معنی "کوه به کوه بیا" می باشد!

Ol çiçəyi kim yazıda buldun اول چیچهیی کیم، یازیدا بولدون
Kimsəyə vermə, xısmına vergil! کیمسه یه وئرمه! خیسمینا وئرگیل!

ترجمه: آن شکوفه ای را که در دشت پیدا کردی، به کسی نده، به خویشت بده

Xısmına خیسمینا: به نزدیکانت (عربی). در "ترکیسرایان" به شکل حسامه (به حسام) آمده است.

یازی Yazı: دشت و صحرا

دوردونجو تور کجه قوشوق - شعر چهارم

Gələsən bunda sənə yey, qərəzim yox, eşidirsin گلهسهن آندا سنه یئی، غرضیم یوخ، ائشیدیرسین
Qalasan anda yavuzdur, yalnız qanda qalırsın؟ قالاسان بوندا یاووزدور، یالینیز قاندا قالیرسین؟

ترجمه: "عرضی جز گفتن آنچه می شنوی ندارم: اگر به آن جهان [به قرب خداوند] بیائی، این برایت خوب است. اگر در این دنیا [و بدور از خداوند] بمانی، این برایت بد است، به تنهائی کجا می مانی؟"

در "ترکیسرایان"، در بیت اول شعر چهارم شکل "گله سن بوندا سنه نن غرضیم یوق، ائشیدورسن؛ قالاسان اوندا یاووزدور، یالونوز قاندا قالیرسان" تثبیت شده و کلمه "بوندا" بدون توجه به کاربرد دوگانه بوندا-اوندا، به معنی این سوی و این جا معنی شده است. کل بیت نیز به شکل "بیا اینجا، با تو عرضی ندارم، می شنوی؟ در آنجا ماندن بد نیست، به تنهائی کجا می مانی؟" ترجمه شده است که دارای معنی معقولی نیست. حال آنکه در این اشعار "بوندا" به معنی این جهان (دنیا) و در مقابل "آندا" به معنی آن جهان (آخرت) بکار رفته است. آشکار است که در اینجا مراد از "گلهسن آندا، سنه یئی" یعنی اینکه اگر به آن جهان [به قرب خداوند] بیائی، این برایت خوب است" و مراد از "قالاسان بوندا یاووزدور" اینست که "اگر در این دنیا [و بدور از خداوند] بمانی، این برایت بد است" میباشد. معنی کل مصرع چنین است: غرضی جز گفتن آنچه می شنوی ندارم: اگر به آن جهان بیائی، این برایت خوب است."

یئی Yey (اییی، یئگ، کای، کئی، گئی): بهتر، نیک، خوب، معقول و مقبول، دوست و برادر (یئیلهمک = ترجیح دادن، بیزدن یئیلر = از ما بهتران، اجنه). در "ترکیسرایان" به جای یئی، "نهن" و به معنی هیچ گونه آمده است.

یالینیز (یالینیز) Yalnız: صرفاً. (از ریشه یالینقوس)

یالقیز Yalqız: تنها (از ریشه یالینقوس)

یاووز Yavuz: بد، زبون، سخن درشت، بد و بیراه. از ریشه یاو (در کلمات یاو و در یاولاق = زشت، نامطلوب، ناخوشآیند، به درد نخور، وخیم. به زبان فارسی به صورت یاهو وارد شده است. هم‌ریشه با یواش که زبان فارسی به شکل یواش وارد شده است) (آنلارین کیم یوخدورور قیلاووزو، اولدورور بو جومله خالقین یاووزو - غریب نامه)

قاندا Qanda: در کجا، در کدام سو

چالاب یندیر قامو دیرلیک، چالاب ا گل! نه گزه رسین؟ *Çalab'ındır qamu dirlik, Çalab'a gal na gəzərsin?*
چلبی قوللارین ایسته، چلبی یی نه سانیرسین؟ *Çaləbi qulların istər, Çaləb'iyi nə sanırsın?*

ترجمه: زندگی همه از آن خداست، به سوی خدا باز آی، [سرگردان] چه می گردی؟ چلبی [مرشد حق] بندگانش را طالب است، چلبی را چه گمان کرده ای؟ [چلبی آنها را به حال خود رها نمی کند]

چلبی Çələbi: لقب پیران طریقت‌های مولویه و بکتاشیه، شیخ طریقت، مرشد حق، مولا، بزرگوار، سرور، با تربیت، مودب، جا افتاده، افندی، آداب معاشرت دان، بازرگان مسیحی، اصیلزاده.

دیرلیک Dirlik: گذران، نظم و نظام و زندگی، حیات، مالیات و خرجی. هم‌ریشه با دیری، دیرلیک، دیریم، دیرلمک، دیرچه‌لمک و (زیرا بیرلیک حاق چالاب بیرلییدیر، ایکیلیک شول عاصیلر دیرلییدیر. غریب نامه)

قامو Qamu: همه، عمومی. از فرمهای تاریخی و لهجه ای آن: قاموق، قامیغ، قاماق، قاموغ، کاموغ، خامیغ، هامی.

چالاب یندیر قامو دیرلیک: در ترکیشناسان این عبارت به شکل "چلبیدیر قامو دیرلیک" خوانده شده و به معنی همه زندگی از آن شیخ طریقت است آمده، در حالیکه معنی صحیح همه زندگی از آن پروردگار است می باشد. ("چالاب" به معنی پروردگار، "چالاب ین" به معنی "از آن پروردگار"; "چلبی" به معنی شیخ طریقت، "چلبی ین" به معنی از آن شیخ طریقت است).

قول Qul: بنده، عبد. از همین ریشه است قوللوق (خدمت، سرویس); قوللوقچو (خادم); قوللانماق (به خدمت گرفتن)

سانماق Sanmaq: گمان و ظن کردن. از همین ریشه است سانی (حدس و گمان)، سانال (مجازی)، سانری (هالوسیناسیون)

نه اوغوردور، نه اوغوردور، چالاب آغزیندا قیغیرماق Nə uğurdur, nə uğurdur, Çalab ağızında qığırmaq
قولاغین آج! قولاغین آج! بولا کی آندا دویارسین Qulağın aç, qulağın aç, bola ki anda duyarsın

ترجمه: چه سعادت، چه خوش اقبالی است از زبان خداوند خوانده شدن [بنام خدا سخن گفتن]. گوشه‌ایت را باز کن، گوشه‌ایت را باز کن، باشد که بشنوی.

اوغور Uğur: بخت، اقبال، پیشامد خوش، مواجهه، برکت، دولت، زمان، وقت، فرصت. از همین ریشه است اوغورلو (خوش یمن)، اوغورسوز (بدیمن)، اوغراماق (سرزدن)، اوغورلاماق (بدرقه کردن)، اوغراشماق (سر و کله زدن، مشغول بودن)، اوغراق (محل سرزدن، پاتوق). در عبارت اوغور بخیر وارد زبان فارسی نیز شده است.

قیغیرماق (قاغیرماق) Qığırmaq: ذکر با صدای بلند، آواز دادن، فریاد. دوبلئت قیغیرماق. هم‌ریشه با قیغیلداماق (صدا کردن نوزاد)، قیغیرتی (صدای تکلم نوزاد)

دویماق Duymaq: شنیدن، حس نمودن. از همین ریشه است دویو (حس)، دویورو (اعلانیه)، دویومساماق (حس کردن)، دویغو (احساسات)، دویغولو (با احساسات)، دویغوسال (احساساتی)، دویالقا (آنتن).

بؤلا Bola: اولا = باشد. از مصدر بؤلماق به معنی بودن و شدن

دویارسین Duyarsın: در "ترکیسرایان" به جای دویارسین، دولارسین (پر شوی) آمده است. حال آنکه با توجه به اینکه سخن از باز کردن گوشها می رود، کلمه دویارسین به معنی بشنوی مناسبتر به نظر می رسد.

بئشینجی تور کجه قوشوق - شعر پنجم

اگر یئیدیر قارینداش، یوخسا یاووز
 Ögər yeydir qarındaş, yoxsa yavuz
 اوزون یولدا سنه بودور قیلاووز
 Uzun yolda sənə budur qılavuz

ترجمه: اگر برادر خوب باشد، و یا اگر بد، اوست که در راهی دراز راهنمای توست.

قارینداش Qarındaş: قارین+داش: برادر و یا خواهر (اصلا به معنی هم شکم)، ریشه کلمه قارداش در ترکی معاصر. (مانند داداش: دوغ+داش: به معنی همزاد)

قیلاووز (قیلابوز، قیلابور، قیلاووز) Qılavuz: دلیل، راهنما، امیر ناصح، حاکمی که پند دهد، کتاب خودآموز. به شکل قلاویز-گلاویز به زبان فارسی وارد شده است (وسیله ای برای باز کردن سوراخ در فلزات)

چوبانی برک توت! قورتلار اؤکوشدور
 Çobanı bərk tut, qurtlar öküşdür
 ائشیت مندن قارا گۆزوم، قارا قوز!
 Eşit məndən qara qözüm, qara quz!

ترجمه: سخت به چوپان به چسب، چرا که گرگها بسیارند. سخن مرا بشنو ای نور چشمی و محبوب من.

اؤکوش Öküş: زیاد، فراوان، بسیار، از ریشه اؤکمک به معنی انباشتن. از همین ریشه است اؤکون (توده گل و ...)، اؤکوم (انبوه)، اؤکولگهن، و مصادر اؤکوشله مک، اؤکولمک، اؤکسونمک، اؤکمکله نمک، همه در رابطه با جمع

نمودن و توده کردن و انباشتن و در ترکیسرایان قورتلار اؤكوشدور به شکل گرگها بسیار دره اند معنی شده، اما در این مصراع کلمه ای به معنی و یا دال بر درندگی وجود ندارد.

قارا (قاراق) Qara: مردمک چشم. قارا گۆز = قاراق گۆز=گۆزون قاراغی= مردمک چشم. مجازا نور چشمی؛ و یا از قارا به معنی بزرگ و درشت، به معنی چشم درشت

قوز Quz: بچه، کوچک، زائیدن و.... از همین ریشه است قوزو (بره)، قوزلاق (گوسفند و بز حامله)، قوزلوق (محل نگهداری بره و قاراقوز (معادل قوزو، قوزوجوق، ...) تعبیری به معنی مجازی دوست داشتنی و محبوب.

قاراگۆز Qaragöz-Qaraqoz: در ترکیسرایان هر دو این ترکیبات به شکل "قاراگۆز" و به معنی بره سیاه آمده اند. حال آنکه "قاراگۆزوم" مجازا به معنی نور چشمی و "قاراگۆز" تعبیری به معنی دوست داشتنی و محبوب است.

اگر تات سان و گر روم سان و گر تورک Ögər Tat'san, vəgər Rum'san, vəgər Türk
زبان بیزبانان را بیاموز! Zəbâni bizəbânan ra biyâmuz

التینجی تور کجه قوشوق - شعر ششم

اوخچولاردیر گۆزلری، خوش نسنه دیر اول قاشلاری Oxçulardır gözləri, xoş nəsnədir ol qaşları
اۆلدورور یوز سواری، کیمدیر بو آلیپ آرسالان؟ Öldürür yüz süeri, kimdir bu Alıp Arsalan?

ترجمه: این قهرمان شیردل که چشمانش تیراندازان اند و ابروان خوشش صد جنگجو را می کشند، کیست؟

سوار Süer: سو+ار: شخص نظامی، سرباز (سویک=سو+بک=فرمانده نظامی، در نام سویک تکین. در فارسی به اشتباه سبک تکین نوشته میشود، سو باشی=فرمانده ارتش)

آلپ (آلیپ) Alp: دلاور، جوانمرد، بیباک، قهرمان، جسور، پهلوان، جنگاور، دلیر و بهادر و لقب جنگجویانی که در همه نبردها به تنهائی و تا به آخر جنگیده و پیروز میگردند. از همین ریشه است نام طائفه آلیاغوت-آلیاقوت ساکن در استان همدان آذربایجان.

آرسالان، آرسالان Arslan (آرس+لان): شیر. فرم مغولی کلمه آسالان ترکی. آرس ویا آرژو در ترکی قدیم به معانی حیوان گوشتخوار، شغال، دله، راسو، سمور؛ و -لان= از پسوندهای نام حیوان در ترکی، برگرفته از ریشه چینی لونگ به معنی اژدها است. تقطیع آرسالان به صورت ار+سالان (مردافکن) نادرست و عامیانه است.

از ملمعات ترکی-فارسی مولانا

دانی که من به عالم، یالنیز سنی سئوهرمه
 چون در برم نیایی، اندر غمت اؤله رمه
 من یار باوفایم، بر من جفا قیلیرسین
 گر تو مرا نخواهی، من خود سنی دیله رمه
 روئی چو ماه داری، من شاددل از آنم
 زان شکرین لبانت، بیر اؤپگونو دیله رمه.
 تو همچو شیر هستی، منیم قانیم ایچه رسین،
 من چون سگان کویت، دنبال تو گزه رمه
 فرمای غمزه ات را، تا خون من نریزد
 ورنه سنین الیندن من یارغی یا بارارمه
 هر دم به خشم گویی: بارقیل منیم قاتیمدان!
 من روی سخت کرده، نزدیک تو دورارمه
 روزی نشست خواهم، یالقیز سنین قاتیندا
 هم سن چاخیر ایچه رسین، هم من قویوز چالارمه
 روزی که من نیبیم آن روی همچو ماهت
 جانا! نشان کویت، از هر کسی سورارمه
 آن شب که خفته باشی، مست و خراب و تنها
 نوشین لبِت به دندان، قاتی قایی یارارمه
 ماهی چو شمس تبریز، غیبت نمود و گفتند:
 از دیگری نپرسید، من سؤیله دیم، آرارمه

دپله ک Dilək: آرزو، طلب، خواهش (از همین ریشه است دپله نمک، دپله نچی)

بارقیل Barqıl: برو. از مصدر بارماق به معنی رفتن (در لهجه آذربایجانی: وارماق)

قوپوز Qopuz: ساز ملی ترک

اوپگونو Öpgünü = اوپوک + ونگ + و: اوپوگونگو - اوپوگونو - اوپویونو. بوسه ات را. اوپوک = بوسه، نوعی بوسه صمیمی و پاک، کودکانه، بوسه طولانی و پر ادعا (همیشه با اوپوش، اوپوجوک، اوپمک، اوپوشمک، اوپسه-مک). در "ترکی سرایان" به شکل اوپگنگ آمده و بوسه معنی شده است. حال آنکه خوانش درست اوپگونو به معنی "بوسه ات را" است. در "برگزیده متون نظم ترکی" به شکل "اوپگهنگ" ضبط شده که نادرست است.

یارقى (یارغى) Yarqı: محکم، دادگاه. از همین ریشه است یارقیلماق (محاکمه نمودن)، یارقیق (قاضی)

قایی Qayı: محکم، سفت. از همین ریشه است قاییم به همین معنی.

قاتی Qatı: سخت، سفت، شدید، جامد، خشن و بی رحم، تندرو. از همین ریشه است قاتیق، قاتیلشماق (سفت شدن). در این مصراع نیز به همین معنی بکار رفته است: "دوست سنین عشقین اودو، کئی قاتی داشدان گئچهر" (یونوس ایمره). قاتی قایی: در "ترکیسرایان" قاتی قایی (سخت و محکم) به صورت قیئی قیئی و به معنی ظالمانه آمده است.

نوشین لبت به دندان، قاتی قایی یارارمه: در "ترکیسرایان" به شکل توترمن آمده که به معنی لبت را با دندانم سخت و محکم می گیرم است. با توجه اینکه به هنگام بوسیدن سخت و محکم، دندان لب را نمی گیرد، یارارمه به معنی جرح کردن مناسبتر است.

ماهست نمیدانم، خورشید رخت یانه
 بو آیریلیق اودونا، نئجه جیبهریم یانه؟
 مردم ز فراق تو، مردم که همه دانند
 عشق اودو نهان اولماز، یانار دوشه جک جانه
 سودای رخ لیلی، شد حاصل ما خیلی
 مجنون بیگی واوئیلا، اولدوم گینه دیوانه
 صد تیر زند بر دل، آن ترک کمان ابرو
 فیتنه لی آلا گوژلر، چون او یخودان او یانه

ائی شاه شجاع الدین، شمس الحق تبریزی!
رحمتدن اگر نولا، بیر قطره بیزه دامه ؟

اویخو Uyuxu=یوخو: خواب، از مصدر او یوماق (خوابیدن). یوخولاماق = اویوخولاماق = یوخو+لا+ماق نیز به معنی به خواب رفتن است.

دامه Dâmə: بچکد. به جای دامه در "ترکیسرایان"، دانه آمده است. حال آنکه معنی مصراع آشکار است: چه می شود اگر قطره رحمتی بر ما بچکد (ببارد).

مرا یاریست ترک جنگجویی
که او هر لحظه بر من یاغی بولغای
هر آن نقدی که جنسی دید با من
ستاند او ز من تا چاخیر آغای
بنوشد چاخیر و آنکه بگوید:
تلا لالا تلا ترلم، تلا لای
گل ائی ساقی، غنیمت بیل بو دمنی!
که فردا کس نداند که نه بولغای
الا ائی شمس-ی تبریزی نظر قیل!
که عشقت آتش است و جسم ما نای

چاخیر Çaxır: شراب (چاخیرچی=شراب فروش)

غای-قay-ğay: پسوند آینده در ترکی شرقی، معادل پسوند -اجاق-جک در ترکی غربی آغای (الاجاق در ترکی غربی، خواهد خرید)، بولغای (اولاجاق در ترکی غربی، خواهد شد).

چاغیر آغای: در "ترکیسرایان" به جای چاخیر آغای (شراب بخرد) ترکیب "چاغی بولقای" به معنی کامل و تمام شود آمده است. حال آنکه با توجه به مصراع بعدی (بنوشد چاخیر و آنکه بگوید) آشکار است که صحبت از شراب (چاخیر) و مستی می باشد.

گل ائی ساقی، غنیمت بیل بو دمنی: در "ترکیسرایان" این مصرع به شکل "گل ای ساقی غنیمتدیر بودم نای" آورده شده اما معنی نگردیده زیرا که فاقد معنی است. فرم صحیح "غنیمت بیل بو دمنی" (این دم را غنیمت بشمار) است. مصرع بعدی نیز به صورت مغلوط (که فردا کانداند نه بولغای) ثبت شده است.

ای ترک ماه چهره! چه گردد که صبح تو
 آیی به حجره من و گویی که : گل بری!؟
 تو ماه ترکی و من اگر ترک نیستم
 دایم به این قدر که به ترکیست آب سو
 آب حیات تو گر ازین بنده تیره شد
 ترکی مکن به کشتنم ای ترک ترک خو
 رزق مرا فراخی از آن چشم تنگ توست
 ای تو هزار دولت و اقبال تو به تو
 ائی آرسلان، قیلیچ مکش از بهر خون من
 عشقت گرفته جمله اجزام مو به مو
 نام تو ترک گفتم از بهر مغلظه
 زیرا که عشق دارد صد حاسد و عدو
 گوچه ک باخیشلارین بر ما فسون بخواند
 ای سیز دیشی تو سئیره ک و دسیز دیش هانی بیجو (?)
 تکتور شنیده ام از تو و خاموش مانده ام
 غماز من بس است در این عشق رنگ و بو

ای سیز دیشی تو سئیره ک و دسیز دیش هانی بیجو: این مصرع نامفهوم است

رسید ترکم با چهره ای گل وردی، بگفتمش:
 چه شد آن عهد؟ گفت: اول باردی
 بگفتمش که: یکی نامه ای بدست صبا بدادم
 ای عجب آورد؟ گفت: گوسته وردی
 بگفتمش چرا به یکه آمدی ای دوست؟
 سه بیرتدی یولداشیم یولدا، اردی

سه بیرتمک Səyirtmək: جهاندن، پراندن، به سرعت راندن، سریعا دویدن و دواندن

 من کجا، شعر از کجا؟ لیکن به من در میدمد
 آن یکی ترکی که آید، گویدم: هئی کیمسین؟
 یا اوحدالجمال، یا جانیم میسین؟!
 تو از عهد من ای دوست مگر نادیمسین؟
 قد کنت تحبنی، فقل: تاجیکُ سین
 والیوم هجرتنی، فقل: سن کیمسین؟

آن ترک سلامم کند و گوید "کیمسین"
 گویم که "خمش کن که نه" کئی "دانم، نی" بهی"

کئی Key - گئی Gey: به معنی خوب، بهتر، مقبول، نیکو، برادر، زیاد. در نامها نیز بکار رفته است. در
 "ترکیشناسان" ادعا شده که لقب کی در نامهای ایرانی کیکاووس و از همین ریشه ترکی است.

بهی Bəy: آقا، سرور

نی "کئی" دانم، نی "بهی": مجازاً برایم نه لقب اشخاص و نه مقامشان [نه برادر، نه آقا] مهم نیست.

 گفتم فضولی من: ای شاه خوش و روشن!
 این کار چه کار تست؟ کو سنجر؟ کو قوتلو؟
 مست است دماغ من، خواهم سخنی گفتن
 تا باشم من مجرم، تا باشم یازیقیلی

آن پسر پینه دوز، شب همه شب تا به روز
 بانگ زند چون خروس: اسکی پاوچ کیمده وار؟

اوزون ائی یار-ی رؤوحانی
 وئریر ایسی کیمی جانی
 سنین اول اییلیین هانی؟
 اگر من متهم باشم؟

ایبی İyi (یئی، یئگ، کای، کئی، گئی): خوب، نیک، از همین ریشه است ایبیلیک (خوبی، نیکی)، ایبیمسه ر (خوشبین)

به صلح آمد آن ترک تند و عربده جو
گرفت دست مرا و گفت: تانری یارلیغاسین

یارلیقاماق (یارلیغاماق) Yarlıqamaq: عفو نمودن، ترحم کردن، رحمت. در این مصرع به همین معنی بکار رفته است: "گوناها لاریمیز یارلیغا، ائی رحمتی چوخ چالاب یم" (یونوس ایمره)

آیتدیم: بگیم، تانری اوچون بو بنده نی آزاد (?)
اؤپتور (آیتدی؟) یورو، کوپ سؤیله مه! آخر این چه نادانی است؟

کوپ Köp: زیاد، فراوان
آیتدی Ayıtdı: گفت
یورو Yürü: برو، حرکت کن

ترکی کند آن صبح و گوید
با هندوی شب به خشم: سن سن!
ترکیت به از خراج بلغار
هر سن سن تو هزار رهن

لغتنامه

آزیق: آذوقه
آس: فایده
آقچام: پول من
آلتینیم: طلای من
آلدانما: فریفته نشو (آلدانماق: فریفته شدن)
آلیپ: آلف، دلاور
آندا: آنجا، به آنجا، مجازا آخرت
آنلار: آنها
آنماز: یاد نکند (آنماق: یاد کردن)
آنمایالار: یاد نکنند (آنماق: یاد کردن)
آورات: زن، همسر
اتمک: نان
آرسالان: آرسالان، شیر
آییتما: نگو (آییتماق: گفتن)
ارمه‌یه: نرسد (ارمک: رسیدن)
اره‌سین: برسی (ارمک: رسیدن)
اریشه‌سین: برسی (اریشمک: رسیدن)
اسکی: قدیم، قبلی
اوپویون: بوسه ات را (مخفف اوپویونو)
اوخچو: تیرانداز
اوس: عقل، خرد
اوغور: بخت، اقبال
اؤکوش: زیاد
اول: او
اوله‌شه‌لر: تقسیم کنند (اوله‌شمک: تقسیم کردن)
اونودور: فراموش می کند (اونوتماق: فراموش کردن)
اویمانیز: تبعیت نکنید. کوتاه شده اویماینیز (اویماق: تبعیت کردن، شیفته شدن)
اویوت: پند
ایسسی: حرارت

ایلتدین: بردی (ایلتمک: بردن)
 ائیله نیز: بکنید. مخفف ائیله یینیز (ائیله مک: کردن)
 ایلییین: خوبی ات (مخفف ایلییین)
 باخیشلارین: نگاههایت
 بارقیل: برو (بارماق: وارماق: رفتن)
 باریب: رفته (بارماق: وارماق، رفتن)
 بای: ثروتمند
 بایراشالار: جشن بگیرند (بایراشماق: جشن گرفتن با هم)
 باییق: کامل، درست
 برک: سخت، محکم
 بلغار: نام قومی ترک (از بولقماق: آمیختن و آشفته کردن)
 بهی: آقا، سرور
 بولا: باشد (بولماق: بودن، شدن)
 بولدون: یافتی (بولماق: یافتن)
 بولغای: باشد، خواهد شد
 بولمازسان: اگر نیایی (بولماق: یافتن)
 بولمایاسین: پیدا نکنی (بولماق: پیدا کردن)
 بوندا: در اینجا، به اینجا، مجازا این جهان
 بوئله: اینگونه، اینطور
 بیگی: (گیبی، کیمی)، مانند
 بیله: ۱- با، همراه، در معیت ۲- حتی
 تات: فارس
 تانری: خداوند
 چاخیر: شراب
 چالاب: پروردگار، رب
 چلبی: شیخ طریقت مولوی و یا بکتاشی
 چیراق: چراغ
 چئوره: اطراف
 خیسیم: خویشاوند
 دامو: جهنم
 دملیه: برای یک لحظه

دوراق: منزل، ایستگاه
 دوردون: گرد هم آوردی (دورمک: جمع کردن)
 دورهسین: گرد آوری (دورمک: گرد آوردن)
 دویارسین: بشنوی (دویماق: شنیدن)
 دیرلیک: زندگی، معیشت
 دیره: درهم
 دئره: می گویم (دئمک: گفتن)
 دیله: ایسه: اگر بطلبی (دیله: طلب کردن)
 دییه: گفته
 سانیرسین: گمان می کنی (سانماق: گمان کردن)
 سنجر: نام شخص به معنی کسی که سلاح (نیزه،...) را با مهارت به کار می برد
 سه بیرتدی: به سرعت راند (سه بیرتمک: به سرعت راندن، جهانندن)
 سواری: نظامی، مرد جنگی
 سوارمه: می پرسم (سورماق: پرسیدن)
 سونمه دینسه: اگر دراز نکرده باشی (سونمک: دراز کردن)
 شول: آن
 قاتی: سخت
 قاتیمدان: از نزد
 قاراقوز: محبوب
 قاراگوز: نورچشمی، چشم درشت
 قارش: علیه، مقابل
 قارینداش: برادر و یا خواهر
 قامو: همه
 قاندا: کجا، به کجا
 قایی: محکم
 قوتلو: نام شخص به معنی مبارک
 قورد: گرگ
 قول: بنده
 قیغیرماق: باصدای بلند آواز دادن
 قیل: بکن (قیلماق: کردن، انجام دادن)
 قیلاووز: راهنما

قیلیچ: شمشیر
کانی: که او را (مخفف کی آنی)
کندوژ: خود
کیچکینه: کوچولو
کیم: که
کئی: خوب، زیاد، برادر
گو موشوب: باهم دفن کنند (گو موشمک: باهم دفن کردن)
گو یچه ک: زیبا
گینه: دوباره
ما: اینک
نسنه رمه یه: به چیزی نرسد (کوتاه شده نسنه یه ارمه یه)
نسنه: چیز
هر دم: همیشه
ورنه: وگرنه
یاپ: بساز (یایماق: ساختن)
یاراق: تدارک، آمادگی
یارغی: محکمه
یارلیغاسین: رحمت کند (یارلیغاما: رحمت کردن)
یازی: دشت
یازیق: گناه
یازیقلی: گناهکار
یاغی: دشمن
یالینیز: تنها
یاولاق: بسیار زیاد
یاووز: بد
یئتدیکجه: تا آنجا که می رسد (یئتمک: رسیدن، کفاف دادن)
یئی: خوب، نیک

مولانای ترکی سرا

مولانا جلال الدین محمد بن بهاء الدین محمد بن حسینی الخطیبی بکری معروف به مولوی بلخی یا ملای روم، از نوابج جهان اسلام، بزرگترین شاعر عرفانی مشرق زمین، برجسته ترین سخن پرداز وحدت وجودی تمام اعصار، یکی از انسانهای عالی مقام جهان، در شمار اولیاء و دارای بلندترین مقامات در ارشاد فرزند آدمی دانسته شده است. این عارف بزرگ یکی از برگزیدگان نامی دنیای بشریت در وسعت نظر، بلندی اندیشه، بیان ساده و دقت در خصال انسانی بشمار رفته است.

جلال الدین محمد در افغانستان به دنیا آمد، در ترکیه رشد یافته فقیهی عالیمقام شد و در حلقه آذربایجانیان پیرامونش مبدل به مولوی رومی گشت. وی آفتاب درخشان فرهنگ عرفانی و معنوی جهان ترکی و اسلام، کشورهای ترکیه و افغانستان، فخر آذربایجان و خراسان، از بزرگترین شاعران درجه اول زبان و ادبیات تاجیکی - فارسی و از پیشگامان ترکیسرائی در غرب آسیا است. خلقهای تاجیک و فارس به حق میبایست بر خود ببالند که چنین ابرناسانی، با آنکه خود تاجیک - فارس نبود، دیوان کبیر و قران ناطق را به زبان ایشان سروده است. همچنانکه خلق ترک ترکیه به سبب روی آورد مولانا به سرزمین جنت نشان آناتولی و با آغوش باز پذیرفتن وی و همچنین قرار داشتن کعبه عاشقان در این دیار بر خود میبالد و خلق ترک آذربایجان نیز به سیمایی چون شمس تبریزی که زاینده مولوی عارف و حسام الدین چلبی اورموی ملقب به ابن اخی ترک که سبب بلا واسطه آفرینش مثنوی اند، به حق مباحات مینماید.

پدیده نادره ای چون "مولانا جلال الدین محمد بلخی رومی" که منحصر انسان و انسانیت را ترنم نموده بیشک فراتر از قیدهای نژادی، ملی، زبانی، اعتقادی و زمانی است. مولانا از آن همه انسانهاست و آثارش جزء گرانبهارترین میراث مشترک بشریت بشمار میآید. هدف از تحریر این نوشته، بررسی وابستگی تباری مولانا و کوشش بیهوده و غیرممکن در جهت گنجاندن وی در چهار چوب تنگ تعلقات ملی - قومی نیست. هدف، نگاهی است به چند زبانگی وی و برخی از اشعار ترکی اش که در چاپهای ایرانی آثار مولانا و بررسیهای محققین فارس، نادانسته و یا به سبب حاکمیت قومیتگرایی افراطی فارسی در محیطهای علمی، فرهنگی و ادبی فارسی مسکوت گذارده میشوند.

آذربایجانیان پیرامون مولانا

مولانا از دو ترک آذربایجانی حیات خویش به شکل گل (شمس الدین تبریزی) و گلاب (حسام الدین چلبی اورموی) یاد کرده است. اساسا مولانا محصور در محیطی آذربایجانی بوده و آذربایجانیان مهر خود را بر خلقت اسطوره مولانا زده اند:

- "شمس الدین تبریزی": زاینده مولانای عارف،

- "اخی ترک حسام الدین چلبی اورموی": آفریننده مولانای شاعر و عامل نگارش مثنوی و ... اولین جانشین وی،

- "شیخ نصیرالدین محمد خوئی": اندیشمند آذربایجانی ملقب به اخی ائورهن، موسس جریان پیش علوی اخوت- فتوت (از غلات شیعه) در آناتولی یعنی تشکیلات اخیان روم (قارداشلار-برادران)، اهل شهر خوی آذربایجان که در عصر سلاجقه روم به آسیای صغیر مهاجرت کرده بود^۱. نام اخیان و شخص اخی ائورهن در ماجرای قتل شمس تبریزی نیز به میان کشیده شده است،

- "سراج الدین اورموی": فقیه روشنفکر قونیه که چتر حمایت خود را بر مولانا و آئین سماع و موسیقی گشود، - "بدرالدین تبریزی": اولین آرامگاه مولانا، کعبه عاشقان تحت نظارت معمار دوره سلجوقی و شمیمیدان مشهور آذربایجانی بدرالدین تبریزی و در زمان سلطان ولد و از طرف عارف ترک آذربایجانی حسام الدین چلبی اورموی ساخته شده است،

- "شهاب الدین ابوحفص عمر سهروردی": از نخستین تماسهای مولانا رومی با نمایندگان جریانات آذربایجانی، دیداری است که به همراه "بهاءالدین ولد" در حین سفر خویش با "شهاب الدین سهروردی" (۱۲۳۵-۱۱۴۵) ملقب به "شیخ العراقی"، "شیخ الاسلام" ویا "شیخ الشیوخ"، صوفی بزرگ و متکلم آذربایجانی پایه گذار مذهب صوفیانه و طریقت "سهروردیه" در حوالی بغداد داشته است. "شیخ شهاب الدین ابو حفص عمر سهروردی" بعدها در سال ۱۲۲۱ خود از سوی خلیفه عباسی "الناصر لی دین الله" با صفت سفیر وی به قونیه آمده است.

- "رکن الدین سجاسی": از اساتید معنوی مولانا که وی مرده ریگ تصوف را از آنها به ارث برده است [به نقل از مقاله "خاستگاه دانشمندان تا خاستگاه سوپوران" - سید حیدر بیات]

- "بدرالدین تبریزی": اولین آرامگاه مولانا و یا کعبه عاشقان در زمان سلطان ولد و از طرف عارف ترک آذربایجانی حسام الدین چلبی اورموی و تحت نظارت معمار دوره سلجوقی شمیمیدان مشهور آذربایجانی "بدرالدین تبریزی" ساخته شده است. بعدها بزرگان اکابر قونیه بر خاک مولانا بنایی افراشته اند که به یاشیل قوببه- قبه‌ی خضرا معروف شده است

....

تنها شماری از آذربایجانیان پیرامونی حیات مولانا هستند.

^۱آبدالان روم (اوروم آبدالاری) که مهر خود را بر امر تشکل هویت و فرهنگ ترکی آسیای صغیر و جنوب غربی اروپا زده اند، عمدتاً درویشان و غازیان تورکمان- تورک (آذربایجانی و خراسانی) بودند که در قرون ۱۱-۱۳ از آذربایجان و خراسان با نام "خراسان اره نلری" و "خویولار" و... به آناتولی روی آورده اند. این تورکمانان (ترکان آذربایجانی) که از پیشگامانشان "ساری سالتوق" (از خراسان)، "بابا الیاس" (از خراسان)، "آبدال موسی" (از خوی)، "گئیکیلی بابا" (از خوی)، "شیخ بوزاغی" (از مرنده)، "حاجی بکتاش" (از خراسان)، اخی ائورهن (از خوی) و ... اند در فتح ممالک بیزانس بدست ترکان و گسترش اسلام در آناتولی و بالکان پیشگام بوده و اشتراک داشته اند.

زبان مولانا و آثار یونانی اش

مولانا از شعرای درجه اول شعر تاجیکی - فارسی و از اعظام ادب آن بشمار میرود. طریقت مولویه نیز که بعداً توسط جانشین آذربایجانی اش حسام الدین چلبی اورموی و فرزند مولانا، سلطان ولد بنیاد گزارده شد، تا دیرزمانی به عنوان ممثل و نماینده زبان و ادب تاجیکی - فارسی در آسیای صغیر عمل نموده است. فارسی زمانی زبان ادبی آسیای جنوب غربی در منطقه اسلامی بوده است. مولانا نیز ترجیح میداده به زبانی که جهان اسلام آن را بهتر میفهمد بنویسد. این دو، سبب اصلی فارسی نویسی وی بوده است. با اینهمه در کنار آثار مولانا و فرزندش سلطان ولد به تاجیکی-فارسی، آثاری از ایشان به زبانهای عربی ادبی (فیه مافیه) و نیز اشعاری به ترتیب مقدار به زبانهای عربی عامی، ترکی و یونانی محاوره ای آناتولی قرون وسطی در دست است که برخی تدقیق و چاپ شده اند.

رومی و فرزندش سلطان ولد علاوه بر زبان ترکی، زبانهای فارسی، عربی و یونانی نیز میدانسته و اشعاری به این زبانها سروده اند. حتی ادعا شده که مولانا مطالعاتی در زمینه زبان یونان باستان داشته و به شکلی عالی بر زبان یونانی مسلط بوده است. روابط مولانا با یونانیان آناتولی بسیار خوب بوده، بارها همراه خانواده خود در صومعه یونانی "اگیوچاریتونا" حاضر گردیده و ضمن گفتگو با راهبه های این صومعه به عبادت پرداخته است. زبان یونانی ای که مولانا در اشعار خود بکار برده، نه یونانی ادبی، بلکه زبان یونانی مردمی و محاوره ای قرن سیزده رایج در قونیه بوده است. احتمالاً بعضی از آوازه های محلی و بومی یونانی وی را برانگیخته که قطعاتی به این زبان بسراید. ابیات یونانی مولانا با جملات عربی و فارسی و کلمات ترکی در هم آمیخته و به الفبای ترکی - عربی نگاشته شده اند. (ابیات یونانی سلطان ولد افزونتر است. در رباع نامه: ۷۷۴۵ بیت فارسی، ۱۵۷ بیت ترکی، ۳۵ بیت عربی و ۲۲ بیت یونانی موجود است). در مورد آثار یونانی مولانا و تاثیر پذیری وی از فلسفه و فرهنگ یونانی تاکنون آثار متعددی از جمله از طرف خانم لیانا میستا کیدو مترجم مثنوی به یونانی چاپ شده است.

یادگارهای ترکی مولانا

مولانا زبان مادریش ترکی را نیز در آثار خویش بکار گرفته است. رومی و فرزندش - گرچه اساساً نوشته ها و سروده هایشان را به سنت ادبی عصر خود، به تاجیکی-فارسی بر قلم آورده اند- همزمان به نهضت ترکی نویسی در آناتولی پیوسته و از خود اشعار پندآمیز و راهنمای سروده شده به ترکی، در خطاب مستقیم به توده های مردم و نیز ملمعاتی به زبانهای عربی، ترکی و یونانی بیادگار گزارده اند. ابیات ترکی و یونانی سلطان ولد افزونتر از مولانا است.

اشعار ترکی: آنچه از اشعار مولوی به زبان ترکی در میان آثار وی و به طور پراکنده تا به امروز حفظ شده و بدستمان رسیده است، بسیار کمتر از آن چیزی است که در بعضی از تذکره‌ها و دیوانهای شعرای پیشین به آنها اشاره شده است. دیوان کبیر که اثری به فارسی است علاوه بر اشعاری به عربی و یونانی، دارای حدود ۲۰۰ بیت ترکی (غزل، قطعه، تک بیتی و ملمع) نیز میباشد. اشعار ترکی ای که در پایان دیوان کبیر آمده اند، تاکنون در دیوانهای چاپ ایران وارد نشده اند.

ملمعات ترکی: مولانا برخی از اشعار لیریک و غزلیات خویش را به شکل ملمعاتی با مهارت آمیخته شده از عربی، فارسی، ترکی و ارمنی بوجود آورده است. این ملمعات که در نظر اول، آشفته و غیرقابل درک به نظر می‌آیند، کوشش وی برای بیان چند لایه ای و درک تجربه حقیقی اند. صاحب‌نظران، بویژه بخشهای ترکی ملمعات مولانا را نشانگر حاکمیت آشکار و احاطه بدون مباحثه مولانا بر دقایق و ظرایف زبان ترکی شمرده اند.

ترکیبات ترکی: در آثار مولانا به تعبیرات فراوان ترکی شامل واژگان محاوره ای، نقل قولهای ترکی و خطابهایی به ترکان برخورد میشود.

کلمات ترکی: بخشی از کلمات ترکی آثار مولانا، کلمات ترکی خودی شده موجود در زبان فارسی هستند که بویژه در زبان اغلب مولفین فارس که در تماس با ترکان بوده اند یافت میشوند. شمار اینگونه واژگان ترکی موجود در زبان فارسی و لهجه های گوناگون آن تا بیست هزار تخمین زده میشود. گستره این وامواژه های ترکی در زبان فارسی، همه لایه های گوناگون ذخیره لغوی زبان ترکی، از واژگان ترکی ادبی، باستانی، لهجه ای و محاوره ای را در بر میگیرند. چنانچه "محمد عباسی در پاورقی نخستین صفحه متن برهان قاطع به نقل از بلوشه و دیگران می‌نویسد: «مطابق احصاء دقیق محققین در حدود بیست هزار لغت ترکی در زبان فارسی موجود است (رجوع فرمایید به مقدمه جامع التواریخ رشیدی، چاپ کانرمر پاریس، و ایضا جامع التواریخ بلوشه پاریس)» (برهان قاطع ص ۸۱) و همو به نقل فرهنگ نظام می‌نویسند: «آمیزش فارسی با ترکی در همان اوایل اسلام شده نه در اثر سلطنت مغول، زیرا در آثار اولیه ادبیات فارسی نیز الفاظ ترکی است، حتی میتوان گفت آمیزش ترکی و فارسی قبل از اسلام واقع شده. / فرهنگ نظام، جلد دوم مقدمه یط-ک/» (همان) [به نقل از سید حیدر بیات-سایت آلمایولو]

آقای صفا از محققین نژادپرست و قومیت‌گرایان افراطی فارس، در صفحه ۳۱۴ از جلد سوم کتاب تاریخ ادبیات در ایران (نام این کتاب- از آنجا که صرفاً در باره ادبیات فارسی است اشتباه می باشد. درست آن میباید تاریخ ادبیات فارسی میشد) در اشاره به واژگان ترکی آثار مولانا چنین میگوید: در رباب نامه سلطان ولد پسر مولوی ۵۶۱ بیت شعر ترکی و در دیوان او و همچنین دیوان کبیر مولانا ابیات متعدد ترکی و در مثنوی مولوی کلمات بسیار ترکی بکار رفته است و این نیست مگر تاثیر مستقیم حکومت ترکان در طول قرن پنجم و ششم هجری و سپس استیلای مغول و تاتار که بدبختانه در روزگاران بعد نیز تا دیرگاه با غلبه و استیلای زبان ترکی در سازمانهای

کشوری و لشکری ایران همواره بود. به همین سبب است که با همه کوششهایی که شده است، بر اثر مقاومت گروه بزرگ از گندمنمایان جو فروش، هنوز واژه های بسیار ترکی که معادل فارسی آنها را به آسانی میتوان یافت، در زبان فارسی باقی است و معلوم نیست آنها را بیادگار کدام دسته از وقایع خوب یا بد نگاهیانی میکنند!

مولانا در میان کلمات و ابیات ترکی خود، واژه هایی مربوط به لهجه ترکی ای که زبان مادری اش بوده و در ترکی آسیای صغیر مرسوم نبوده اند مانند بایراشماق، بؤلماق، گوئوشمک و غیره را نیز بکار برده است. برخی از این واژه ها مانند واژه کیچکه نه (چیکگنه) به معنی کوچولو، گوئیچه ک، دئیش امروز نیز عینا در زبان ترکی (لهجه های آذربایجانی و خراسانی) رایج اند.

تعبیرات ترکی: ادعا شده است که مولانا در اشعار فارسی خود بیانی ترکی داشته، ترکی اندیشیده، فارسی سروده و در این میان بسیاری از اصطلاحات ترکی را به فارسی برگردانده است. حتی محمد خولوصی در کتاب "یئددی اوئیوت" (ترجمه ترکی مجالس سبعة) میگوید که اصل مجالس سبعة، خطابه و وعظهای های مولانا به مردم قونیه به زبان ترکی است که از سوی کاتب به زبان فارسی ترجمه شده است. او این ادعای خود را بر کیفیت ادبی بسیار پائین و آشفتگی عبارات و اسلوب موجود در این اثر، که به هیچ وجه با فصاحت و کتابت مولانا قابل جمع نیستند مستند میسازد.

دیوان کبیر ترکی

در برخی منابع از دیوانی بزرگ به زبان ترکی و همچنین اشعار ترکی منتسب به مولانا سخن میرود. دکتر ح. محمدزاده صدیق "دوزگون" در کتاب خود "سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه" میگوید که سامی نیهات بانارلی در کتاب "رسمیلی تورک ادبیاتی تاریخی" (ج ۱، ص ۳۱۹) از مولوی به شکل یکی از نخستین شاعران ترکی گوی آسیای صغیر و نخستین کسی که در آناتولی "دیوان بزرگی به ترکی" ترتیب داده یاد کرده است. اما در نقل قولی که از سامی نیهات بانارلی ذکر می کند، تنها از ترکی گوئی مولانا سخن می رود و نه از دیوان ترکی وی: "جلال الدین مولوی رومی گرچه اغلب آثار خود را به فارسی سروده است، از نخستین شاعران ترکی گوی آسیای صغیر به شمار می رود. در عصر او عنصر مسلمان که اغلب ترک زبان بودند، در آسیای صغیر فزونی می گرفت و این زبان عالم اسلام در آن دیار فراگیر می شد."

دکتر ح. محمدزاده صدیق "دوزگون" در کتاب مذکور همچنین ادعا می کند که طیف وسیعی از شعرا و تذکره نویسان تاریخ ادبیات ترکی از دیوان ترکی مولانا سخن گفته اند، اما وی نام آنها را ذکر نمی کند. وی اضافه می کند که این دیوان حاوی اشعار پر طنین و پر شوری - بخشی از آن سروده شده در وصف ائمه اطهار - بوده که

صوفیان و دراویش ابیات آن را به صورت ترجیع‌بند تضمین و در محافل و مجالس خاص خود اجرا می نموده اند. همو، پیدایش مکتب مولویه در میان دراویش را نیز - بدون اقامه دلیل - گواهی بر وجود دیوان کبیر ترکی شمرده است، بی آنکه توضیح دهد چه رابطه ای بین پیدایش طریقت مولویه و وجود دیوان ترکی مولانا می تواند موجود باشد. بی شک همه این ادعاها و ملاحظات در باره وجود دیوان بزرگ ترکی مولانا، محل مباحثه جدی بوده، محتاج به اثبات علمی و ادله محکم اند.

دکتر ح. محمدزاده صدیق "دوزگون" با اشاره به تاثیرپذیری شعرای آذربایجان و ترک زبان از مولانا اضافه میکند که پس از مولانا، بسیاری مانند "باقی" از شعرای بزرگ دربار عثمانی در قرن یازدهم، بر اشعار ترکی مولانا نظیره ها گفته آنها را تضمین و استقبال کرده اند. بنا به همین مولف، "غریبی" شاعر و ناثر آذربایجانی عهد شاه تهماسب صفوی در کتاب "تذکره مجالس شعرای روم" خود که به زبان ترکی و در تبریز تألیف نموده است، ذکر و توضیحات مفصلی از مولانا و هم مطلبی در باره اشعار ترکی وی دارد که بخشی از آن به شرح زیر است:

"... اعلم المحققین و افضل العارفین؛ فرید المله و الدین مولانا جلال الدین قدس سره" دورور کی عجم ویلاتیلرینده "ملای روم" و روم ایقلمینده "مولانا خونکار" دئمک ایله مشهور و معروفدور.

اولدورور سردفتر-ی اهل-ی کیتاب
سیرر-ی گوفتاریندا عاجیزدیر فوهوم

قارامان ویلاتیتینده و قونیه شهه‌رینده واقع اولموشلاردیر و مرقد-ی پورنورلاری همان آندادیر. مؤولویلر خانقاهی و موایلر زیارتگاهیدیر و آنلارین روتبه-یی عالیلری درجه-یی تعریفدن اعلا و درجه-یی والیلری روتبه-یی توؤوصیفدن موعللادیر. آما چون حقایق اداسیندا اهل-ی دیلر آنلارین نظمگر گوؤهرلری ایله ریشه-یی جانلارینی مگوهر (موجه وهه ر) و خاطیر-ی عاطیرلینی اولارین اشعار-ی دقایق شوعلارلاری فحواسی ایله موعطر و مونه ووه ر قیلیرلار، بو موختصر اول طوطی-یی شکریستان-ی حقیقت[ین] ایسم-ی شریفی ایله ایبتیدا قیلیندی و تورکی اشعاریندان بو مطلع و حوسن-ی مطلع، دوازده ایمام علیهم السلام[ین] اووصافین[دا] یازدیغی بندلرندیر: [از اشعار ترکی اش (مولوی؟)، مطلع زیر از ابیاتی است که در اوصاف دوازده امام سروده است]:

اولار کیم بنده-یی خاصص-ی خودا دیر،
موحیب-ی خاندان-ی موصطافا دیر.
حقیقت کعبه‌سینین قیبله گاهی،
ایمام-و پیشوامیز مورتضا دیر.

و بو بیئت دخی درویشلر پندی اوچون اول بولبول - ی گولوستان - ی ایرهم [ین] نوطق - ی جانبخشیندن واردیر کی اهل - ی گوفتار، اشعارلارینا بو بیئت ایله رؤونق وئریب، ترجیع بند قیلیمیشلاردیر: [و این بیت مخصوصاً از جهت پند درویشان از بلبل گلستان ارم و نطق جانبخش او آمده است که اهل گفتار، اشعار خود را با این بیت رونق داده و ترجیع بندهایی با آن ساخته اند].

دینمه، گؤزهت، باخما، چاپار قوشما [بوشما؟] هئج!

ریند - ی جاهان اول، یورو، توخونما، گئج!

غریبی تبریزی منتشه اوغلو. غریبی و تذکره مجالس شعرای روم. به اهتمام ح. م. صدیق، تهران، ۱۳۸۲. (نسخه منحصر به فرد این کتاب که احتمالاً به خط خود مولف است در کتابخانه شماره ۱ مجلس شورای اسلامی نگهداری می شود).

مولانا از نخستین شاعران ترکیسرا در غرب آسیا

بسیاری از تورکولوگها و منابع گوناگون مانند دایره المعارف اسلام جلال الدین مولوی را در زمره نخستین شاعران ترکی گوی آسیای صغیر به شمار آورده اند. رومی و فرزندش علاوه بر پیشگامی در ترکی نویسی، همچنین از پیشگامان کاربرد اوزان عروضی در شعر ترکی آسیای صغیر شمرده میشوند. بواقع اهمیت اشعار ترکی سلطان ولد و مولانا و ... که به لحاظ کمی در مقابل اشعار فارسیشان غیرقابل تامل اند، در سنت شکنی آنهاست. تا عصر مولانا زبان ترکی، زبان توده مردم روستائی و طوائف در آسیای صغیر و آذربایجان و زبان دولتمردان و سلاطین جهان اسلام، هنوز به عنوان زبان ادبی غالب و رابط توده های مردم بکار نمیرفت. در آن دوره در همه عرصه های نوشتاری، هم در ارتباطات، هم در تحریرات خصوصی و هم در دستگاه دولتی، زبان فارسی زبان حاکم بود. مولانا زمانی به ترکی نویسی آغاز کرد که نوشتن به زبان ترکی کسر شان و عیب شمرده میشد. این سروده های ترکی که در چنین محیطی و در اوج حاکمیت بیچون و چرای زبان و ادب فارسی و سنت فارسی نگاری و فارسیسرای در غرب عالم اسلامی نگاشته شده اند، مانند انفجار نوری در تاریکی، آغازگر نهضت ادبی - فرهنگی ترکی سرای و رنسانس ادبی زبان ترکی در آسیای صغیر و آذربایجان بوده اند.

همه محققان در این امر متفق اند که مولانا با آنکه آثار گرانقدر خود را به فارسی پدید آورد و نه به ترکی، و بزرگان طریقت مولویه مانند سلطان ولد در ظهور و گسترش ادب ترکی در آناتولی بسیار موثر بوده اند. پس از مولانا و به موازات فزونی گرفتن تعداد مسلمانان ترک در آسیای صغیر، بزرگان طریقت مولویه به منظور خطاب به مردم ترکیزبان، بیش از پیش از تاجیکی - فارسی رویگردان شده و به نظم و نثر ترکی روی آوردند. بویژه فرزند

مولانا سلطان ولد، در رواج اعتقادات و آموزش عقاید متصوفانه در میان توده های مردم - به سبب زبان ساده و صمیمی اشعار ترکی خویش - بسیار موفق بوده است. هر چند در اشعار ترکی سلطان ولد، روانی، خروش و درخشندگی همفکر و همعصر ترکی سرای خود یونوس ائمره دیده نمیشود، با اینهمه آثار ترکی وی تاثیری بسیار مهم در گسترش نهضت ترکی نویسی در آناتولی داشته است.

در قرن ۱۳ زبان بلخ، موطن مولانا ترکی خراسانی بوده است

ابیات ترکی و ملمعات رومی از نخستین نمونه ها و قدیمترین متون ترکی غربی (اوغوز) و یا سلجوقی^۲، منشاء ترکی آناتولی-بالکان- قاقاوووزی، ترکی آذربایجانی- خراسانی و ترکمنی بشمار میروند. اشعار ترکی مولانا و حتی سلطان ولد، از نخستین نمونه های ادبیات دیوانی ترکی در آسیای صغیر اند و به ترکی اوغوزی غربی مشترک قرن سیزده، قبل از تقسیم شدن آن به دو شیوه بالکان- آناتولی و آذربایجان-خراسان نوشته شده اند. تورکولوق مشهور پروفیسور گرهارد دوئررفر در اثر خود بنام (Türkische Folklore-Texte aus Chorasán) اشعار ترکی مولانا را از محصولات ادبی ترکی خراسانی قدیم به شمار آورده است. بنابه وی، این اشعار بیشتر خصوصیات لهجه خراسانی زبان ترکی را دارا میباشند. مولانا از شهر بلخ آمده است. به گمان پروفیسور دوئررفر، در قرن ۱۳ و قبل از آنکه این شهر بعدها در قرن ۱۶ به تصرف ترکمنها در آید، زبان مردم بلخ ترکی خراسانی بوده است. ابن خلدون پدر جامعه شناسی جهان که تقریباً معاصر مولاناست در مورد بلخ مینویسد: مدینه بلخ کان کرسی مملکت التترک: بلخ کرسی و مرکز مملکت ترک است. (ابن خلدون ج ۲ ص ۶۲ احیاء التراث العربی، بیروت لبنان) ... و مدتها قبل از آن صاحب فارسنامه ناصری در توجیه فارسی نویسی خود مینویسد: بنده را تربیت پارسی است اگر چه بلخی نژاد است (فارسنامه، ص ۲، چاپ جلال الدین تهرانی، ۱۳۱۲، تهران) [به نقل از سید حیدر بیات، سایت آمایولو]

در حالیکه در آثار ترکی مولانا خصوصیات شیوه های ترکی غیراوغوزی هم منعکس شده (مانند استفاده از پسوند- غای برای زمان آینده که معادل آن در ترکی غربی پسوند-هجک است)، در آثار سلطان ولد که در آناتولی نشو و نما یافته است، هیچکدام از این خصوصیات دیده نمیشوند. شعر ترکی سلطان ولد، ترکی اوغوزی (آذربایجانی-

^۲ بعضاً به شاخه غربی ترکی اوغوزی یعنی ترکی ترکیه-بالکان و ترکی آذربایجان-خراسان یکجا ترکی سلجوقی گفته میشود. این دو، گرچه به لحاظ ادبی و سیاسی یعنی به سبب داشتن دو خط و ادبیات مستقل و نیز زبان دولتی بودن، دو زبان مستقل به حساب میآیند، اما از جهت زبانشناسی دو لهجه بسیار نزدیک یک زبان به شمار میروند. به زبان تمام اقوام اوغوز در دوره و قلمرو سلجوقیان نیز، ترکی سلجوقی گفته شده است. در قرون بعد این نام با اصطلاح ترکمن که به اوغوزهای مسلمان اطلاق میشد عوض گردید. (سلجوقیان که نام خود را از فرمانده ارتش دولت اوغوز یانغو سلجوق بیگ گرفته اند، بین قرون ۱۱ تا ۱۴ میلادی امپراتوری وسیعی از ترکستان تا دریای مدیترانه تشکیل داده بودند).

آناتولی) خالص است. متأسفانه تاکنون مجموعه کامل اشعار ترکی مولانا و سلطان ولد و نیز کلمات و عبارات ترکی آثار این دو در ایران چاپ نشده است. در مقام مقایسه، زبان ترکی اشعار سلطان ولد بسیار بیشتر از ترکی استانبولی به ترکی آذربایجانی امروز نزدیک بوده و صبغه غالب ترکی مولانا نیز، ترکی خراسانی است. اساساً نیمیایست فراموش نمود که قارامان موطن سلطان ولد، حتی قونیه مقر مولانا، در ناحیه موسوم به هلال آزی قرار دارند و گویش ترکی رایج در آنها، قبل از بسط حاکمیت ترکان عثمانی به این نواحی، همان بود که امروزه ترکی آذربایجانی نامیده میشود. از اینرو است که میباید علاوه بر سلطان ولد-مولانا، همه آثار ترکی آفریده شده در هلال آزی در ترکیه، اقلاً تا ظهور دولت صفوی (و حتی تا سقوط دولت عثمانی) در تاریخ ادبیات ترکی آذربایجانی نیز گنجانده شوند.

لهجه های خراسانی زبان ترکی

لهجه های خراسانی و آذربایجانی زبان ترکی، دو گروه لهجه عمده شاخه شرقی اوغوز غربی را تشکیل میدهند. (شاخه غربی اوغوز غربی به لهجه های آناتولی-بالکان و اوغوز شرقی به گروه لهجه های ترکمنی اطلاق میشود). به طور دقیقتر، شاخه شرقی اوغوز غربی خود شامل گروه لهجه های زیر است:

- ۱- **لهجه های آذربایجانی:** رایج در سراسر ایران، آذربایجان، عراق، ترکیه، سوریه، گرجستان، داغستان، اردن، لبنان، افغانستان.
- ب- **لهجه های خراسانی:** رایج در استانهای خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی، گلستان، مازندران، جنوب ایران (ابولوردی) و ترکمنستان (?)
- ج- **لهجه سنقری:** لهجه ای ویژه از لهجه های آذربایجانی زبان ترکی. رایج در بخش ترک نشین و آذربایجانی استان کرمانشاه، شهرستان سنقر.

لهجه های خراسانی زبان ترکی امروزه در شمال استان خراسان و در ناحیه کوچکی از جمهوری ترکمنستان (?). رایج است. بنا به اکثر تورکی شناسان، این گروه لهجه ها که بعضی از خصوصیات ترکی باستان را محافظه کرده است، دارای سه شیوه شمالی (اوزبکی اوغوزی)، غربی و جنوبی میباشد. لهجه های خراسانی زبان ترکی (لهجه شرقی) زبان مادری حدود ۸٪ و لهجه های آذربایجانی ترکی (لهجه غربی) که شامل لهجه های جنوب (قشقای و غیره) نیز میشود زبان مادری حدود ۹۲٪ از خلق ترک در ایران است. رابطه و نزدیکی بین گروه لهجه های آذربایجانی و خراسانی زبان ترکی در ایران، کمابیش مانند رابطه و نزدیکی بین گروه لهجه های کرمانجی و سورانی زبان کردی میباشد.

ادبیات ترکی خراسانی

لهجه خراسانی زبان ترکی مرحله نخست شکل گیری زبان ادبی ترکی غربی شمرده میشود. تاریخ ترکی ادبی در خراسان، ایران، آذربایجان و ترکیه همه با اشعار شعرای ترک خراسان شروع میشود. زبان ادبی ترکی غربی در آغاز (قرون ۱۱، ۱۲ و ۱۳) بر اساس این لهجه و با آثار حسن اوغلو اسفراینی^۳، مولانا جلال الدین رومی و دیگران به ظهور رسیده است. ترکی خراسانی همچنین زبان گروههای ترکی ای بوده است که به سبب تهدید و فلاکت مغول تحت نامهایی چون خراسانیها، پیران خراسان-خوراسان اره نلری، به آذربایجان و آنتولی مهاجرت می کرده اند. بسیاری از بنیانهای فرهنگ ترکی آذربایجانی-آنتولیایی بلاواسطه با خراسان در ارتباطند. اولین شعرای ترکی گوی در آذربایجان حسن اوغلو اسفراینی و در آنادولو خوجا دخانی^۴ هر دو از ترکهای خراسان میباشند. تصادفی نیست که در میان نخستین مشوقان و اشاعه دهندگان زبان و ادبیات ترکی در آسیای صغیر نیز نام خراسانیان مانند "خونکار حاجی بکتاش ولی خراسانی"^۵ دیده میشود. اما علی رغم این پیشگامی، گسترش و حاکمیت لهجه ترکی خراسانی بر زبان ادبی-نوشتاری ترکی غربی، در مدت کوتاهی متوقف و جای خود را به لهجه آذربایجانی ترکی داده است. نخستین آثار مکتوب به لهجه خراسانی زبان ترکی به قرار زیر است: اشعار ترکی مولانا، بخش شعری بهجه الحقایق، کتاب الفرائض، لغت ابن مهنا (لغت نامه چهار زبانه به زبانهای پهلوی، فارسی، عربی و لهجه خراسانی زبان ترکی).

کتر چه یه هو!!!

^۳ حسن اوغلو: شاعر بزرگ و صوفی حروفی ترک، "شیخ عزالدین اسفراینی خراسانی" متخلص به "حسن اوغلو" در تذکره های قدیمی و نیز تاریخ ادبیات آذربایجان از موقعیتی استثنایی برخوردار است. او به عنوان پیشگام و یکی از مهمترین شعرائی که به زبان ترکی آذربایجانی سروده اند و یا حتی موسس زبان شعری ترکی آذربایجانی پذیرفته شده است.

^۴ خوجا دخانی خراسانی: نخستین نماینده ادبیات دیوانی و کلاسیک ترکی در آسیای صغیر و همچنین آغازگر شعر غیردینی ترکی در آنتولی بشمار میرود. وی اصلا از ترکهای خراسان میباشد.

^۵ حاجی بکتاش ولی نیشابوری: داعی باطنی، قدیس، فیلسوف، ولی و انسانگرای بزرگ از ترکان نیشابور خراسان است. طریقت علوی (غلات شیعه) "بکتاشیه" منتسب به وی بوده و در اطراف شخصیت وی تشکیل پیدا کرده است. به باور ترکان علوی (قزلباش و بکتاشی)، "حاجی بکتاش ولی" و "شاه اسماعیل ختایی" دو پیر-رهبر ترکی میباشند که در راه تاسیس اتحاد ترکان اوغوز غربی مجاهدت نموده اند. "حاجی بکتاش" به احتمال بسیار با "مولانا" در ارتباط بوده و هر دو به یقین از یکدیگر خبردار بوده اند ("حاجی بکتاش" با دو شخصیت تاریخساز ترک آذربایجانی-خراسانی دیگر نیز، "آخی ائوره ن خوبی" متوفی به سال ۱۲۶۰ و "بابا الیاس خراسانی" متوفی در نیمه دوم قرن سیزده میلادی در آسیای صغیر ملاقات نموده است).